

Eulàlia Miralles (ed.), *Del Cinccents al Setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Edicions Vitel·la («Philologica: Sèrie Estudis»), Bellcaire d'Empordà, 2011, 574 p.

Qualsevol literatura «normal» —i, en especial, les que corresponen a llengües estatals europees de prestigi (anglès, alemany, francès, espanyol, etc.)— conté tots i cadascun dels corrents culturals i estilístics que s'han succeït des de l'edat mitjana fins als nostres dies. I de tots i cadascun ofereixen autors i obres que excel·leixen pels seus mèrits. Altres literatures més petites, moltes de les quals han patit o estan patint un procés d'alienació, es conformen amb una modesta contribució a la cultura europea a la qual les grans literatures els permet optar. Però aquesta imatge és del tot falsa: cap literatura ha tingut un recorregut coherent i estable al llarg dels segles, ni tan sols les que, al darrere, han comptat amb l'aparat de l'estat, amb el que això suposa de promoció i educació.

L'etiqueta de *Decadència* que els mateixos historiadors de la literatura catalana havien imposat a la cultura escrita de més de tres segles i mig és una mostra d'aquesta imatge distorsionada en què una literatura ho és tot i una altra no és res. Per sort, aquest *autoodi* literari ha estat quasi del tot desterrat, gràcies sobretot als autors que participen en aquest llibre, i ara podem conèixer i valorar millor una època que durant massa temps ha romàs en l'ombra del menyspreu i que ja podem anomenar amb l'etiqueta que li correspon: edat moderna. És evident que la comparació amb la literatura anterior, la medieval, ha fet que quedara relegada a una posició secundària i prescindible, però m'imagino que una cosa semblant passa amb el segle XVIII castellà, encara que ho han dissimulat millor.

L'obra és una recopilació d'alguns dels estudis fonamentals del revisionisme del concepte de *Decadència* per a la literatura catalana dels segles XVI al XVIII sorgits de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Universitat de Girona). S'estructura en tres apartats, un per cada gènere: prosa, teatre i poesia, encapçalats per una presentació de l'editora i dos textos introductoris. L'apartat més extens és el de la poesia, fet que no ens ha d'estranyar ja que, d'una banda, fou un dels gèneres més conreats a l'època

i, d'una altra, potser ha rebut una atenció major per part dels estudiosos. Queda el dubte de si l'organització per gèneres és millor que per èpoques (segles XVI, XVII i XVIII) o corrents literaris (renaixement, barroc, rococó i neoclassicisme), encara que dins de cada apartat la distribució és cronològica.

El primer text introductori que trobem és el treball d'Albert Rossich, amb diferència el més extens de tots, «Panoràmica de la literatura catalana moderna» (pp. 15-109). Es tracta d'un pòrtic d'entrada que ens permet fer un recorregut per tota la literatura de l'edat moderna de forma succinta, però no per això completa, o tot el completa que és possible a partir dels estudis i edicions que hi ha a l'abast avui en dia sobre aquesta època. A més a més, funciona com un bon punt de partida per a llevar els prejudicis creats a partir de l'etiqueta *Decadència*. Pep Valsalobre, en el segon text introductori («La historiografia literària catalana moderna: un passat difícil, un present prometedor», pp. 111-123), s'encarrega de fer un repàs a la investigació sobre la literatura catalana de l'edat moderna des de Rubió i Lluch fins a l'actualitat, amb la qual cosa destaca el gir copernicà que en els últims anys s'hi ha produït: d'una consideració plena de prejudicis, encara no del tot desterrada en l'àmbit acadèmic, a l'exhumació de corrents, autors i obres a partir, sobretot, dels anys vuitanta.

L'apartat sobre la prosa s'obri amb l'estudi «La prosa catalana a l'època del barroc» (pp. 125-157) d'Albert Rossich i Modest Prats. Es tracta d'un treball que ens dona a conèixer la riquesa literària de la prosa catalana barroca, que s'estén més enllà de l'escassa producció narrativa. Així, els autors estableixen diferents models de prosa literària que van ser conreats en català, exemplificats amb diferents textos perquè el lector hi copse les diferències.

És Albert Rossich qui signa també l'estudi següent, «La narrativa catalana entre el *Tirant* i *L'orfaneta de Menargues*» (pp. 159-177), en el qual es demostra que entre aquestes dues obres, entre el final de l'edat mitjana i el començament de la Renaixença, la narrativa catalana no és un erm, que hi ha obres que cal prendre en consideració, encara que el nombre no siga excessiu. A més, es pregunta, com també fa en el seu treball introductori, la raó per la qual molts autors catalanoparlants, especialment valencians, van passar-se a fer narrativa en castellà. Les raons són múltiples, però és evident que, d'una banda, va jugar un paper important el prestigi literari del castellà en una societat que començava a ser diglòssica i, d'una altra, la rendibilitat econòmica que exigia la impremta, que veia en el castellà, amb un major nombre de lectors potencials, una oportunitat de negoci.

L'apartat de prosa es tanca amb el treball d'Eulàlia Miralles, «La literatura memorialística. La imatge de Barcelona en els segles XVI-XVIII» (pp. 179-221). L'autora se centra en un dels gèneres més conreats durant l'època moderna a les nostres terres, els escrits del jo: dietaris, memòries, llibres de família... i, com a punt de referència dins de la gran quantitat de textos conservats, la imatge de Barcelona que hi apareix. L'observació de tots els esdeveniments que tenen lloc en el centre polític i econòmic del Principat, més enllà de les dades històriques que s'hi puguem obtenir, palesa el caràcter i la forma de pensar dels testimonis, que senten la necessitat de posar-los per escrit.

El primer estudi sobre teatre és d'Albert Rossich («El teatre barroc (segle XVII)», pp. 223-261), en el qual fa un repàs als diferents tipus d'obres que trobem en el sis-cents, moltes de les quals sorgides a partir de la imitació de formes dramàtiques pròpies de la literatura castellana. Encara en el barroc és necessari distingir entre el teatre religiós, representat per les comèdies de sants o les passions, de gran tradició en els territoris de parla catalana des d'antic i que perviuen tot al llarg de l'edat moderna, i el teatre profà, amb obres, especialment, de teatre burlesc, encara que cal destacar també la proposta de creació d'un teatre culte en català per part de Fontanella.

D'altra banda, el teatre breu (lloes, balls, entremesos, etc.) ocupa un apartat important de la dramaturgia barroca catalana, fet que constata Rossich en el seu treball i al qual Gabriel Sansano dedica la contribució que apareix al llibre, «Formes de teatre breu al País Valencià en el segle XVIII» (pp. 263-291). A València, des del segle XVI, el teatre oficial era en castellà. Per a trobar teatre en català cal buscar-lo en circuits alternatius i populars on es representaven «col·loquis», peces breus i satíriques basades moltes vegades en fets reals de gran acceptació per les classes socials mitjanes i baixes.

En el primer treball de l'apartat de poesia («La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana (segles XV-XVI)», pp. 293-321), Albert Rossich estudia el transvasament a la lírica catalana del sonet i del decasíl·lab italià, formes poètiques que es consideren indicatives de la modernització literària que du aparellada l'assumpció dels postulats renaixentistes.

Pep Valsalobre, amb «Mecenatge, italianisme i estratègies de substitució de la tradició literària autòctona» (pp. 323-363), estudia la relació, a partir d'algunes obres vinculades amb l'*Orlando furioso* d'Ariosto, de diferents escriptors valencians en castellà sota la protecció de la família dels Centelles. Aquest grup de lletraferits pretén, en paraules de l'autor, «legitimar una tradició literària culta nova en una llengua

nova» al País Valencià, diferent lingüísticament de Catalunya i específica respecte de la literatura castellana.

Valsalobre també signa l'estudi següent: «La poesia catalana del Cinccents: a la recerca d'una veu pròpia» (pp. 365-399), en què fa un repàs de la lírica catalana tot al llarg del segle XVI. És interessant constatar-hi la pervivència de formes poètiques tradicionals, representades en el mestratge durador de March i en la convocatòria continuada, almenys a València, de certàmens literaris. Però aquesta tradició d'arrels medievals no pot ser entesa com una pervivència desfasada, sobretot si tenim en compte que March es va convertir en un model poètic per als escriptors renaixentistes castellans. Alhora, s'hi van anar introduint elements forans, especialment italians, però passats pel sedàs de la literatura castellana.

Montserrat Bonaventura aporta, amb el seu treball «L'emblemàtica commemorativa. Un gènere que abandona els llibres per incorporar-se a la bullícia de l'espai públic i de les celebracions» (pp. 401-437), l'interès per un corrent poètic menystingut per la crítica literària, però que va comptar amb un conreu considerable durant els segles XVI i XVII.

Eulàlia Miralles, en «Poesia i política en la guerra dels Segadors» (pp. 439-465), tracta el tema dels poemes *pamfletaris* que es van difondre per donar suport o atacar algun dels bàndols de la guerra entre Catalunya i el rei Felip IV. És interessant copsar, de la mà de l'autora, les estratègies, els temes o els tòpics que apareixen en aquestes composicions, siguen de caràcter més popular o més culte, com les de Fontanella, encara que aquest autor se'n separa de l'objectiu més propagandístic.

La poesia del segle XVIII ve representada per «La poesia catalana setcentista: apologia, preceptiva i "bon gust"» (pp. 467-503) de Mireia Campabadal. Amb aquest treball l'autora analitza la concepció sobre la lírica en català que compartien els nostres il·lustrats, a partir sobretot d'apologies de la llengua, en les quals els autors fan servir la poesia per a demostrar les virtuts lingüístiques del català, i de preceptives poètiques, en les quals les composicions catalanes, encara que siga a partir de models castellans, són tingudes en consideració.

L'última aportació que conté el llibre és un altre extens i acurat treball d'Albert Rossich, «La fortuna literària i crítica de Francesc Vicenç Garcia» (pp. 505-574), en què l'autor repassa la fortuna d'aquest autor barroc: de referent poètic i, sobretot, lingüístic tot al llarg del segle XVIII i part del XIX a model a evitar pel que fa a la moral i a la llengua a partir de la renaixença, situació que s'ha mantingut en bona part del segle XX.

Comptat i debatut, estem al davant d'un llibre que arreplega un conjunt de treballs amb una gran qualitat científica, a més de ser una selecció que permet copsar la renovació i l'empenta que els estudis sobre la literatura catalana moderna han assolit en els últims decennis. Malgrat la iniciativa de reunir-los en un sol volum, no s'esvaeix la sensació que encara queda molt per fer i, fins i tot, destaca en el llibre algun que altre silenci massa sorollós. Per exemple, pel que fa al teatre: què passa amb el teatre del segle XVI i la seua problemàtica (castellanització, modernització, tradició...), molt semblant a la de la poesia? I Joan Ramis i l'especificitat cultural de Menorca en el XVIII? Açò es deu en part al fet que el volum només es fa ressò del grup d'investigadors de l'ILCC de Girona. Un altre inconvenient, si és que podem dir-li així, és que l'exhaustivitat d'autors i composicions ajuda a fer-los visibles i a rescatar-los, però alhora es difuminen els referents, necessaris, al meu parer, per a crear una consciència que restaure i recupere per a la literatura catalana els corrents de l'edat moderna. Però açò, que no deixa de ser una opinió personal, no afecta l'interés investigador i docent d'una obra com aquesta, ara per ara imprescindible.

HÈCTOR CÀMARA I SEMPÈRE
Universitat d'Alacant

La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV. Actes del Congrés Internacional (València, 14-18 setembre de 2010), coordinat per Ricard Bellveser. 1 tom en 2 vols., València, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim, 2011, 743 pp.

La commemoració del VI centenari del naixement, segurament a València, de Joanot Martorell (c. 1410-1465) va impulsar la reunió d'aquest congrés monogràfic, que aplegà, sota els auspicis de la Institució Alfons el Magnànim, un notable grup d'especialistes en matèria d'història cultural, literària i lingüística i d'historiadors de la baixa edat mitjana. Tots ells han aportat riques anàlisis i interpretacions sobre el *Tirant lo Blanch*, Joanot Martorell i la vida cultural i política de l'època.

Comentarem en primer lloc les aportacions del primer grup d'estudiosos. Vicent J. Escartí posa de relleu el caràcter realista, i no de recreació imaginària, de les festes descrites per Martorell en la seua obra, ben provat amb el comentari de les grans festes motivades per entrades reials o noces de monarques i alts personatges: així, les celebrades

per la casa d'Anglaterra, les de València en ocasió de l'entrada del cardenal Rodrigo de Borja, bisbe de la ciutat, els anys 1472-1473, les de la cort romana del mateix papa Alexandre VI Borja o les de la casa dels Aragó de Nàpols. Alberto Varvaro estudia les novel·les cavalleresques o populars europees anteriors a la composició del *Tirant*, i alhora la possible influència que pogueren haver exercit sobre el nostre escriptor. Anna Maria Barbi dedica la seua recerca al punt de l'expressió dels sentiments amorosos en la literatura cavalleresca francesa del segle xv. Rafael M. Mérida, al seu torn, explora la repercussió de les històries de la *Matèria de Bretanya* en les narracions de temàtica cavalleresca de la baixa edat mitjana europea. Les actituds i els comportaments cavallerescs, a partir de l'estudi de la novel·la *Jean de Saintré* (1456), del provençal Antoni de la Sale, són explanats per Michelle Szkilnik. Antoni Ferrando ha procedit a acarar el *Curial e Güelfa* i el *Tirant*, amb l'objecte de revisar les tesis formulades, en relació amb la primera, sobre el desconegut autor, títol original, data i lloc de redacció; així mateix, s'interroga entorn de les circumstàncies de la vida de Joanot Martorell els seus darrers anys, quan escrivia la novel·la, i, ateses les exposicions de Jaume Torró i d'Agustín Rubio, que el situen diversament amb el príncep de Viana i com a procurador del comte de Dénia, ens hi dóna el seu punt de vista; sobre aquesta controvèrsia hem de tornar més avall. Rafael Beltran glossa, en un tema d'innegable atractiu en la història de les mentalitats, les divises o mots al·legòrics, de caràcter poètic alguns, d'altres d'intenció política, emprats pels membres de les cases reials i nobiliàries en els segles tardomedievals; recorda com Tirant, a Constantinoble, fa servir com a emblema el mill, una de les divises d'Alfons el Magnànim —sobirà que mai no és al·ludit en la història de l'heroi bretó—, en clara contraposició a la casa de Borgonya, que sentia un deler particular en la croada contra el turc. Hi devem observar que no és exacta la interpretació que fa l'autor d'un taulell heràldic valencià del segle xv, procedent del palau de Berenguer Martí de Torres, senyor d'Alaquàs —al carrer del Pare d'Òrfens, de València—, car no té un sentit amorós, sinó moral; amb una planta de malves al centre, la inscripció, que és completa, diu: CEG VA EL GUEAT PER VIA (altres exemplars, *guiat*), que s'entén: «l'home rutinari camina cec» (cf. M. González Martí, *Cerámica del Levante español*). Les traduccions de *Tirant lo Blanch* en el curs de la història, des de les primeres castellana i italiana fins al present, són la matèria analitzada per Vicent Martines, M. Àngels Fuster i Elena Sánchez López, amb una especial dedicació a les dels segles xx i xxi. Justament, la citada versió italiana dóna el tema de l'estudi de Cesáreo Calvo; aquesta «magnífica traducció» (Venècia 1538) és obra

de Lelio di Manfredi, jurista i home de lletres ferrarés, resident a la cort marquesal de Màntua. Ja per acabar, Josep Lluís Sirera analitza les versions teatrals del *Tirant*, i de manera particular les dues de més volada, originals de Maria Aurèlia Capmany i de Josep Maria Benet i Jornet; hi cal esmenar la data que consigna l'autor, 1972, per a la primera, puix que va ser una obra encarregada pel Primer Congrés d'Història del País Valencià, que es representà durant les sessions d'aquell, el 16 d'abril de 1971, al Teatre Principal de València.

Entre els treballs consagrats a qüestions històriques, que ocupen la part més extensa de les actes, farem esment de tots, per centrar a la fi el nostre comentari sobre alguns en particular. M. Teresa Ferrer i Mallol ha presentat Lluís Sescases, bibliotecari del rei Alfons a Nàpols, com a personatge dotat de totes les condicions biogràfiques per a ser el potencial autor de *Curial e Guelfa*. Juan V. García Marsilla reflexiona sobre la pintura de retaules i el seu missatge als fidels a la València de l'*autumne medieval*. José E. Ruiz-Domènec emmarca la novel·la de Martorell i els ideals de la cavalleria entre la desfeta de Nicòpolis (1396) enfront dels turcs i la caiguda de Constantinoble (1453) a mans dels mateixos otomans, i subratlla l'optimisme que palesa el *Tirant* malgrat la crua realitat d'allò que hem de considerar un gran fracàs europeu. Eduard Mira ofereix una erudita visió dels ordes de cavalleria característics del període, en especial el del Toisó d'Or (1430), dels ducs de Borgonya, i el de la Gerra —o de la Gerra i el Griu, o de la Gerra i el Lliri—, propi dels reis d'Aragó de la casa de Trastàmara (1403), sense evitar recordar de passada la «sinuosa actitud» d'Alfons el Magnànim davant la pèrdua de l'Imperi de Bizanci, lluny del que la Cristiandat esperava d'aquell monarca victoriós, que es va reduir a enviar una lletra de repte al sultà Mehmet II. Guido d'Agostino, que reflexiona sobre els estats italians de la Corona d'Aragó, emet una observació interessant: la concepció d'un projecte d'unitat de tota la conca mediterrània, fins a l'Orient, sota l'imperi del Magnànim (unitat que, afegim, comença a deslligar-se pel testament del rei, potser inevitable en aquella conjuntura). A Antoni Alomar i Canyelles devem un notable i documentat estudi sobre les armes esmentades en tres grans novel·les: *Jean de Saintré*, *Curial* i *Tirant*, que confronta amb la crònica de Bernat Desclot. Jaume Torró reafirma la seua tesi, ja exposada a la *Revista de Catalunya* i a *L'Avenç*, de l'estada de Joanot Martorell a la casa o cort del príncep Carles de Viana a la fi de la vida d'aquest, a Barcelona. L'arabista Francisco Franco-Sánchez explica l'àmbit dels països de l'Islam segons són presentats per Martorell, alhora que interpreta les gestes imaginades de Tirant a l'Orient com una proposta ideal de croada. El treball

d'Agustín Rubio Vela, llegit al Congrés però no recollit a les actes, es va publicar poc més tard, notablement ampliat, en forma de llibre (*Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una clave en el Tirant*, València 2010, 124 pp.); basat en documentació inèdita procedent en la seua major part de l'Arxiu Municipal de València, hi dona notícia que Martorell hauria exercit el càrrec de procurador del comtat de Dénia, en nom del seu titular, la família castellana Rojas Sandoval, entre els anys 1460 i 1463. El període correspon ben bé al de redacció de la novel·la, i d'allí hagué de retirar-se Joanot a un alberg familiar, a València, per a morir dos anys després.

Hem deixat per al final dues ponències, les de Maria Teresa Ferrer i Jaume Torró, que, per l'interés de la seua temàtica per als historiadors, ens exigeixen una consideració més atenta. La de M. Teresa Ferrer i Mallol, extensa i àmpliament documentada, com és habitual en l'autora, estudia les figures de Lluís Sescases, curial del rei, i de Gabriel Cardona, mercader, i la seua possible relació amb el *Curial. Sescases (Ces-Cases)*, potser originari de la vila de Cervera, ocupava, ja abans del 1433, el càrrec de bibliotecari del rei Alfons al Castelnuovo, fet que li permetria tenir a la seua disposició la millor literatura; fou després escrivà de manament, i, seguint el *cursus honorum* acostumat, el 1443 ja és atestat com a secretari reial. Més que de secretari, sembla que va actuar com a diplomàtic en nom del Magnànim, i l'estima que li degué merèixer és confirmada més tard quan el mateix monarca el promou al rang de cavaller (1446). Ambaixador del rei al concili de Basilea (1439), el 1441 era enviat prop de l'antipapa Fèlix V, exduc de Savoia, i encara el 1449 es dirigia a la cort del duc de Borgonya. D'ençà del 1451, i per més d'una dècada, Lluís Sescases viu a Savoia, a la ciutat de Ginebra, en qualitat d'administrador del ducat i capità de justícia. Relacionat amb el papa Calixt III Borja, el 1455 era designat comissari de la croada contra el turc a França, Flandes, Savoia i part d'Alemanya, al temps que no cessava d'atendre missions diplomàtiques al servei del pontífex. El 1465, en fi, el trobem com a ambaixador de Lluís XI de França prop de Ferrante de Nàpols, i posteriorment se'n perd el rastre. Aquest distingit historial fa pensar justament a l'autora que Sescases era un home adornat de notables qualitats d'«intel·ligència, cortesia, discreció i habilitat negociadora, a més de dots d'oratória», així com de coneixements de llengües; igualment, els viatges li donaren una visió dels països occidentals que són escenari de la novel·la: Itàlia del nord, de Monferrato a Milà, i França. Posseïa també notícies dels sultanats nordafricans, gràcies a la seua íntima amistat amb Gabriel Cardona, mercader de Morella, actiu negociador a Sicília, tresorer pel rei del ducat de Calàbria i mestre racional de l'illa: Cardona tenia

un germà, renegat establert a Tunis, que pogué ser-ne informador, d'ell i de Sescases. Aquest —argumenta— degué conèixer personatges coetanis que apareixen, amb el nom més o menys alterat, al *Curial*: Gabriele Curiale, protegit del Magnànim, gran tornejadador mort en plena joventut (model de l'heroi), Francesco Pandone, comte de Venafro (Melcior de Pando, o millor *Pandó*), Pietro Bucca di Faro, cavaller napolità (Boca de Far), Joan Glimes, senyor de Bergues al Brabant (el senyor de Vergues, cavaller borgonyó), i encara altres. Per tot aquest munt de circumstàncies, M. T. Ferrer emet com a hipòtesi, però —remarca— amb «una certa seguretat», la idea que l'autor de *Curial e Güelfa* fou Lluís Sescases. El curial d'Alfons el Magnànim hauria escrit la novel·la durant la seua estada a Savoia, i, si era realment natural de Cervera, això confirmaria els trets lingüístics occidentals del llibre, que són considerats valencians per la majoria dels especialistes.

Les dades proporcionades per aquesta rica biografia s'ajusten, com diu la mateixa historiadora, al «retrat robot» que s'ha proposat per a l'autor ignot del *Curial*. Hi manca, per dissort, ultra aquestes proves circumstancials, d'indubtable substància, però no determinants, el testimoni documental directe, clarificador de l'autoria, com ara el testament o inventari *post mortem*, que en el cas de Sescases no ha pogut trobar-se.

Jaume Torró Torrent, que subtitula la seua ponència *En defensa del Tirant, la novel·la cavalleresca i la cort*, sosté que Joanot Martorell abandonà Nàpols a la mort del rei Alfons (1458) en el seguici de Carles d'Aragó, príncep de Viana, el dissortat primogènit de Joan II, radicalment enfrontat amb el seu pare, i el va seguir a Barcelona, on hauria ocupat el càrrec d'escrivà de ració de la casa de l'infant, fins a la seua mort el 23 de setembre de 1461. En aquell ambient cortesà, el cavaller valencià va compondre la seua novel·la, atés que, d'acord amb les tesis de Torró, la creació literària, en aquells segles, no es pot separar d'una cort reial. Una bona part del treball publicat de Torró es dedica a rebatre els dos arguments de Rubio Vela en contra de la identificació del Martorell servidor del príncep de Viana com a autor del *Tirant*: 1) que el Joan o Joanot Martorell de Barcelona no deu ser l'escriptor, puix que mai no és titulat cavaller o *miles*, com és l'ús constant en la documentació oficial i notarial de l'època, i, ultra açò, que l'ofici palatí d'escrivà de ració del rei d'Aragó (i, doncs, també el del primogènit) no era, generalment, propi de cavallers, ans bé de ciutadans; i 2) que, segons documentació del Consell de la ciutat de València, mossén Joan Martorell, cavaller, identificat amb raonable probabilitat amb l'autor del *Tirant*, va romandre els anys 1460-1463 a Dénia, en qualitat de procurador de Ferrando de Rojas i Sandoval,

comte de Dénia i de Castro; en aquell retir, entén Rubio, pogué trobar temps i lloc per a la redacció del *Tirant*. En la seua rèplica, Torrò culpa reiteradament A. Rubio de «tòrcer les dades», una imputació greu, que no es prova. Per la nostra part, hem d'adduir algunes precisions històriques a les raons assenyalades pel mateix J. Torrò.

En primer lloc, és inexacte que Berenguer de Codinachs, que fou successivament escrivà de ració, conseller reial influent i mestre racional de Pere el Cerimoniós, tingués la condició de cavaller, per a justificar que l'escrivà de ració del de Viana pot identificar-se sense dificultat amb l'autor del *Tirant*. Era ciutadà de València el 1334, any que va ser elegit jurat de la ciutat, fou després escrivà de ració, i encara no pertanyia a la cavalleria el 1352, quan havia culminat la seua carrera en el servei de la corona amb el càrrec de mestre racional (cf. Arx. Catedral de València, perg. 2046); és només aleshores que degué ser elevat a l'estament militar, honor propi d'un oficial de primer rang. Segonament, escriure que «tot cavaller o donzell domiciliat a la ciutat de València era també ciutadà de ple dret» és, ens sap greu dir-ho, desconèixer la història; els ciutadans, d'una banda, i els generosos, donzells i cavallers, de l'altra, tenien un diferent estatut jurídicopolític, car els primers participaven de forma plena al Consell i dominaven les magistratures urbanes, i els segons sols hi tenien una presència limitada, sempre en minoria, segons un fur de les corts de 1329-1330. El terme «ciutadà» (*civis*) no significava 'domiciliat' a la ciutat, sinó individu dotat de plens drets civils i polítics, pertanyent a la mà mitjana i a la mà major de la societat urbana, diferenciat del simple «veí» (*vicinus*), persona de la mà menor, que no prenia part en el govern comunal, i dels membres de la noblesa i del clergat, que són anomenats en la documentació notarial «habitadors» (*habitatores*), en cap cas ciutadans, perquè, per pertànyer als dos estaments privilegiats, no ostenten a la ciutat la plenitud dels drets polítics corresponents a aquells. La promoció d'un ciutadà al rang militar (se'n feren moltes per part de Pere el Cerimoniós a València arran de la pesta negra i la guerra de la Unió) comportava la pèrdua de la condició de *civis Valentie*, i el Consell municipal, en algun moment, es planyia per això que es privava a la ciutat de molts homes de valor. Quant als tractaments *en* i *mossén*, tenien, com ningú no ignora, aplicats de forma sistemàtica, un indiscutible significat en la jerarquia: comprove el lector en la documentació publicada (Villalmanzo i Chiner) sobre l'autor del *Tirant* com el cavaller Martorell rep el tractament degut de *mossén*, i el donzell Galba, membre de l'estament militar, però no armat cavaller, el simple d'*en*. Això no obstava per a l'ús de l'article *en* de forma genèrica, per a un noble, un bisbe (*lo bisbe en Gastó*, a Valèn-

cia) o el mateix sobirà (*lo senyor rey en Pere*), així com el de *mossén* o *mossènyer* per a persones d'un cert relleu, no cavallers. Finalment, constitueix un penós error afirmar la compatibilitat de la condició jurídica de cavaller i la de canonge, a l'Edat Mitjana i a la Corona d'Aragó, per ser dignitats que pertanyien a dos estaments perfectament delimitats, de manera que l'ingrés d'un cavaller en l'Església el feia eixir de la condició anterior (els Furs valencians veden als clergues d'ocupar càrrecs públics). Afegim que, pel mateix motiu, no és històricament gens cert que «els beneficis eclesiàstics eren una manera de pagar els serveis prestats a la corona, fins adobar a cavaller»; és veritat que els reis pressionaven sovint a fi d'obtenir canònics, abadies o bisbats per a *persones eclesiàstiques* pròximes, demanda que no sempre els papes atenien, però aquesta situació no pot comparar-se a l'escandalosa pràctica suposada per l'autor.

Jaume Torró i Agustín Rubio han aportat propostes veritablement enriquidores per a un període desconegut de la vida del nostre Martorell. Tanmateix, atés que es contradiuen, caldrà depurar-les documentalment. Així ho esperem, i sabem que el debat ja ha produït nous avenços, que no són d'aquest lloc. Serà, sens dubte, un altre dels fruits que deurem al Congrés.

MATEU RODRIGO LIZONDO
Universitat de València

Robert Archer, *La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval*. Trad. Marion Coderch Barrios. Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, València, 2011.

En el tractat *Triunfo de las donas* (1439-1441) de Rodríguez del Padrón l'*auctor* classifica com a «cuestión odiosa» el debat sobre quin era el valor de les dones envers els homes. Robert Archer segueix aquesta idea expressada per l'autor galleg per intentar esbrinar, per una banda, com es conceptualitzava i es definia la dona des d'un punt de vista teòric als textos medievals i, per altra, establir quins eren els termes d'allò que s'ha anomenat el «debat sobre les dones».

El llibre aquí ressenyat és una molt ben editada traducció al castellà de l'obra d'Archer *The Problem of Woman in Late-Medieval Hispanic Literature*, que fou publicada per Tamesis l'any 2005. Per tant, l'excel·lent tasca de la traductora Marion Coderch

posa finalment a l'abast dels lectors peninsulars no anglòfons un estudi que ja fa anys que és un punt de referència obligada per a altres hispanistes. Al mateix temps, tal com apunta el mateix Archer, aquest complementa un treball previ seu, *Misoginia y defensa de las mujeres: Una antología de textos medievales* (2001). Amb la publicació d'aquestes dues obres Robert Archer sens dubte s'erigeix en una de les autoritats a tenir en compte pel que fa al tema de la construcció i representació textual del concepte de «dona» durant els segles XIV i XV a la península Ibèrica.

La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval està dividit en una introducció i sis capítols. En l'assaig introductori, Archer assenyalava l'ambigüitat i incertesa que envoltava qualsevol intent de definició de què era o com era la dona medieval, tant per part dels escriptors com per part dels lectors. Archer elabora un seguit de formulacions que incidiran en l'anàlisi posterior i que seran discutides a bastament en cada un dels capítols del llibre. Primerament, manifesta, basant-se en l'evidència documental, la fal·làcia d'un concepte monolític de «dona» i insisteix en la varietat de representacions de les dones en tots tipus de textos medievals. En segon lloc, estableix que el discurs misogin que sovint creiem tan prevalent en l'època era, de fet, intrínsecament contradictori i que els textos en defensa de les dones sorgeixen, precisament, com a resposta a aquesta palesa debilitat de la dialèctica misògina. Finalment, Archer també proposa que, tot i que la composició del textos aquí examinats semblava respondre a un desig de resoldre la qüestió de què és la dona, és evident que els propòsits que realment menaven els autors —tant misògins com antimisògins— a escriure eren ben sovint polítics, religiosos o didàctics i no de caire científic o epistemològic.

Per tal de demostrar o aprofundir en l'estudi d'aquestes hipòtesis, Archer portarà a terme una minuciosa lectura crítica, no només de textos canònics o freqüentment divulgats i llegits en la nostra època, com ara l'*Spill* de Jaume Roig o l'*Arcipreste de Talavera o Corbacho* d'Alfonso Martínez de Toledo, sinó també de molts altres textos i autors que són ara poc coneguts o llegits com, per exemple, Martín de Córdoba, García de Castrojeriz, Álvaro de Luna, Vicenç Ferrer o Pere Torroella, entre altres.

El capítol I, «Nociones de la mujer en la literatura didáctica hispánica», està dedicat a l'estudi de manuals didàctics: el *Libre de les dones* de Francesc Eiximenis (1392), *Jardín de nobles doncellas* de Martín de Córdoba (1468), *Castigos y doctrina que un sabio daba a sus hijas*, *Conseyll de bones dotrines* i *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives (1522-1523). Mitjançant una lectura acurada d'aquests tractats, Archer pot concloure que si bé aquests textos glossen i refonen sovint els *topoi* heretats

del discurs misogin escolàstic, sovint també s'allunyen d'aquestes tradicions eludint afirmacions polèmiques com, per exemple, la coneguda idea aristotèlica que declara que la dona és un home imperfecte.

El segon capítol, «Sexo mudable, voces vacilantes: El *Arcipreste de Talavera*», comença amb una revisió crítica de les propostes teòriques de Jacob Ornstein, que portarà Archer a afirmar que a Espanya no es produí, de fet, el tan discutit debat sobre les dones. Archer proposa així una relectura de l'obra de Martínez de Toledo que desestima la consideració d'aquest text com un «maldezir de mugeres» i suggereix que el llibre de Martínez de Toledo, «merece ser leído en su contexto, es decir, como una obra terminada en 1438, mucho antes de que se escribiera cualquiera de los textos junto a los que ha sido etiquetado de obra 'misógina' dentro del supuesto 'debate'» (p. 92). Archer postula que serà metodològicament més productiu estudiar aquesta obra en diàleg amb obres que la precedeixen i no en comparació a aquelles que sorgeixen amb posterioritat. I sempre tenint en compte el problema recurrent que es detecta en tots els textos comentats: la inestabilitat del concepte de «dona».

«Entre risas: *Lo somni y el Spill*» és el títol del capítol 3, en el qual Archer endega una lectura minuciosa d'aquestes dues obres catalanes, contrastant l'ús que el seus respectius autors hi fan de l'humor. Segons Archer, Metge i Roig són perfectament conscients d'una dificultat inherent del discurs misogin: la propensió a la riallada causada per les exageracions en el retrat satíric dels atributs de les dones. Per evitar que el missatge moralista no es perdi entre les rialles del lector, els dos autors esmentats empenen dues estratègies diverses però igualment efectives: Metge inclou aquesta rialla a la narració mateixa al sí del debat entre Tirèsies i Bernat, però aconsegueix subvertir-la fent que Bernat reconegui tàcitament la legitimitat de les objeccions de Tirèsies al final de *Lo somni*. I Jaume Roig descabdella una hilarant i llarga història dels fracassos del narrador, estructurant-la de manera que el lector vegi que cal un llarg procés d'aprenentatge per a finalment assolir una comprensió dels efectes negatius que les dones causen als homes.

El capítol quart està dedicat a la munió de textos apareguts al segle XV a la península Ibèrica i considerats de «defensa de las mujeres»: la traducció castellana dels *Dotze treballs d'Hèrcules* d'Enric de Villena, *Cinco libros de Séneca* d'Alonso de Cartagena, part del *Tirant lo Blanc* de Martorell però, en especial, aquelles obres creades a l'entorn cortesà del rei Juan II de Castilla: *Triunfo de las donas* de Juan Rodríguez del Padrón, *Tratado en defensa de las virtuosas mujeres* de Diego de Valera i *Libro de*

las virtuosas e claras mugeres d'Álvaro de Luna. A través d'un ambiciós repàs d'aquests textos i basant-se, en part, en els plantejaments de Julian Weiss, Archer postula que aquesta eclosió inusitada de tantes obres titllades de «defensas de las mujeres» al segle xv respon a una estratègia dels intel·lectuals laics destinada a usurpar o, com a mínim, compartir, l'espai de la producció cultural, monopolitzada fins a aquell moment per l'estament clerical. Com Archer afirma, «los textos de defensa se pueden considerar, al menos en la Castilla de 1440, una reclamación colectiva de una forma de poder» (p. 190) per part de la noblesa il·lustrada i els «letrados».

El capítol 5 reproduceix, en part, dos articles sobre el *Maldezir de mugeres* de Pere Torroella que Archer ja havia publicat. L'estudiós hi compila una llista exhaustiva de les possibles fonts del poema de Torroella, parant especial atenció al discurs misogin que es pot trobar a la lírica dels trobadors (*mala canso, mala cobla, maudit*) i que tan productivament adoptaren els poetes catalans durant el segle XIV i XV (Bernat de Palol, Pere de Queralt, Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi, Roís de Corella...). Archer també insisteix en l'immens impacte que aquests versos de Torroella tingueren en l'àmbit literari i cultural peninsular. Al capítol 6, «El legado del *Maldezir de mugeres*», Archer reflexiona precisament sobre l'abast de la influència d'aquest text entre els lectors i autors posteriors, particularment en els poetes dels *Cancioneros* (Gómez Manrique, Urrea, Valdelomar, Suero de Ribera, Mexía, Urriés, Montoro...), en l'autor anònim de *Triste deleytación* i en els narradors del gènere «sentimental» Juan de Flores i Luis de Lucena.

Robert Archer conclou el seu erudit i exhaustiu estudi reiterant les hipòtesis que havia formulat en iniciar l'obra. Ara bé, en acabar la lectura el lector té la impressió que no totes les hipòtesis han estat convincentment demostrades. Per una banda, Archer sembla voler «defensar» tots aquest autors. El crític indica i reitera sovint que alguns d'aquests textos no són vertaderament tan misògins com s'ha afirmat fins ara i, en general, estableix que no hi ha tanta diferència entre els textos dits «misògins» i els textos «de defensa». Però la conclusió a què sembla arribar Archer amb aquesta argumentació és que no hi havia un discurs purament misogin. ¿Com s'explicaria, doncs, que precisament aquest increment espectacular de textos que es caracteritzen per la ferocitat del seu discurs contra les dones coincideix exactament amb el moment sociohistòric en el qual les dones són gradualment marginades de totes les esferes d'influència en la societat? Archer no ofereix una interpretació satisfactòria d'aquesta constatació.

Una altra objecció té a veure amb l'afirmació d'Archer sobre la manca d'un vertader debat sobre les dones. Archer declara: «Lo que sorprende es que a pesar de esta evidencia de intertextualidad entre las obras, hay pocos casos de imitación o préstamo. El examen que hemos realizado revela que son todas muy diferentes y que hay poco diálogo entre una y otra. Por ello, no se puede hablar de un “debate” hispánico directo o indirecto sobre las mujeres, a diferencia del que se produjo en Francia» (pp. 305-306). Crec que aquesta manifesta intertextualitat entre les obres tan acuradament revelada per Archer ja és, de fet, evidència no tan sols d'un debat textual i retòric sinó també d'un concomitant debat sociocultural, molt sovint estimulat per dones lectores, el qual explicaria, entre altres raons, el perquè de la sobtada eclosió d'aquest tipus de textos durant tot el segle xv. Malgrat que Archer resta importància a la intervenció de les dones en aquest debat (menystenint, amb certa raó, per exemple, les aportacions de Matulka, Farinelli i Cortijo Ocaña, entre altres, sobre el paper de la reina Maria de Castella com a instigadora dels textos de defensa), crec que caldria examinar amb més minuciositat el paper de les lectores femenines en el desenvolupament no només del debat sobre les dones sinó de la literatura que formalitza textualment aquest debat durant el segle xv. Al cap i a la fi, es tracta d'un fenomen circular de retroalimentació. Precisament a causa que els textos misògins són cada vegada més virulents i cerquen d'empènyer les dones cap als marges de la societat, aquelles es senten obligades a reaccionar contra aquest discurs i ho fan mitjançant la participació i potser, fins i tot, la creació d'un debat. I algunes d'elles fins i tot reaccionen amb l'escriptura (Teresa de Cartagena, Isabel de Villena).

Aquestes possibles mancances no resten, nogensmenys, mèrit a l'estudi en la seva integritat. El llibre de Robert Archer representa una gran fita en els estudis del discurs sobre les dones durant l'època medieval, especialment perquè demostra els problemes que s'escauen en intentar una definició del que és la dona i la inconsistència del discurs contra les dones, feta palesa fins i tot pels autors més virulentament misògins. El coneixement erudit de les fonts, l'anàlisi detallada del discurs i la lectura curiosa de passatges de tan diversos autors ofereixen al lector de *La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval* un instrument incomparable per a aprofundir en la cultura literària dels regnes de Castella i Aragó durant la tardana època medieval.

MONTSERRAT PIERA
Temple University

Joan Santanach et alii, *Llengua i literatura. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Editorial Barcino, 2011, 287 pp.

Aquest volum, visualment atractiu i agraciat amb moltes planxes, fotografies i quadres rellevants, és el número sisè, entre els deu programats, de la col·lecció «La Ciutat del Born. Barcelona 1700», dirigida per l'historiador Albert Garcia Espuche. Els deu títols giren entorn de l'*opus magnum* del projecte de publicació, que és *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2010 (1^a ed. 2009), a cura del mateix Garcia Espuche. Cal explicar en aquest punt que l'any 2002, mentre que es començaven les obres de construcció de la nova Biblioteca Provincial de Barcelona a l'espai públic del cèntric Mercat del Born, durant les obres d'excavació es va exhumar tota una riquesa arqueològica de runes del que havia estat centre enèrgicament dinàmic de la Ciutat Comtal abans de la desfeta del 1714. Poc temps més tard, el govern borbònic va encarregar-se del derrocament de gran part de l'anomenada Ciutat del Born, per tal de poder controlar militarment la ciutat amb major eficàcia, amb els canons de la Ciutadella instal·lada a la muntanya de Montjuïc apuntats vers l'esmentat veïnat, i una força de soldats dintre de ella. Gairebé tres-cents anys després, s'està reconstruint i així recuperant part de la Ciutat del Born com a museu d'arqueologia i història, i les onze monografies són un testimoni per escrit d'una vida i la seva cultura que mai no va desaparèixer del tot, a despit dels desitjos de molts.

Llengua i literatura. Barcelona 1700 és un compendi de sis assaigs, redactats per sis especialistes sobre diversos aspectes del dinamisme tant oral com escrit habitual a la ciutat comtal en el tombant del segle XVII.

Tanmateix, aquest volum —i els altres de la col·lecció— representen un triomf, no solament acadèmic sinó arqueològic, antropològic i polític, perquè l'època en qüestió ha estat injustament titllada durant massa temps de «decadent» i, per això, menyspreada, tant que en molts dels manuals de la literatura catalana fins ara llurs autors saltaven a debades els tres-cents anys des de les corts medievals a Catalunya fins als Jocs Florals del segle XIX, fixats els ulls i la ment en els versos romàntics de «La Pàtria», poema enyoradís de Bonaventura Carles Aribau, i en els criteris historiogràfics de Milà i Fontanals, medievalista empedreït que classificava obres segons si fossin de l'«escola catalana» o «no catalana», sense comprendre racionalment la crucial importància de l'evolució «holística» d'un poble. Seria un error greu, epistemològicament parlant,

descartar i oblidar tres-cents anys d'avanços en la història general de la humanitat catalana com si no haguessin passat i com si no haguessin succeït!

No obstant tots els prejudicis i malentesos, Albert Garcia Espuche *et alii* han pogut exhumar, reconstruir, comentar i llavors analitzar un corpus documental que és veritablement monumental. L'empresa investigadora s'ha guiat per unes regles de recerca més actualitzada, i consegüentment han pogut confeccionar un estudi objectiu a base de runes i documentació més aviat notarial.

Tornant al títol que ens ocupa, el contingut és el següent: 1) «La decadència de la Decadència. Consideracions sobre un concepte historiogràfic prescindible», per Joan Santanach i Suñol; 2) «Llegir, escriure i escoltar a la Barcelona del Sis-cents», per Xavier Torres Sans; 3) «La llengua en la documentació notarial de la Barcelona del 1700», per Xavier Cazeneuve i Descarrega; 4) «Paraules de la ciutat del Born», per Albert Garcia Espuche; 5) «La llengua literària», per Francesc Feliu; i 6) «Literatura catalana barroca: meravella & mixtura», per Josep Solervicens. Les lliçons que aprenem dels sis especialistes ens forneixen un quadre cultural ampli i ric d'una població catalana que enraonava i escrivia i escoltava i murmurejava en la llengua de la llar segons en quina activitat estava involucrada, tot això en una ciutat i regió que cada vegada més es veïé obligada a competir amb la penetració insistent de la llengua de l'oficialitat, de la cort i de la monarquia. El llatí pervivia encara com a vehicle d'expressió arcaïtzant, per a certa documentació engendrada per les notaries.

En una breu «Introducció», Garcia Espuche defensa el concepte d'un català de l'any 1700 força ric i de cap manera «decadent», una llengua del comerç en ebullició, de la feina, de la llar, de la Diputació, de gran part de la documentació notarial: un català que es disseminava tant oralment com per escrit i per moltes vies diferents. A les «innombrables festes urbanes», als edictes articulats oralment, a les relacions i als llibres de memòries tots dos escrits, als versos improvisats que s'enganxaven a les portes, als arbres, a les parets i que es venien com a plec solts. És més aviat a l'època del barroc quan Barcelona tanmateix comença a ésser un important centre llibreter i editorial. Aquesta introducció serveix com a pont al primer assaig, la finalitat del qual és desmitificar el concepte de Decadència.

Aquí Joan Santanach conta la història de les lletres cultes a Barcelona entre el segle XVI fins al període del 1700. Desmenteix el mite d'una literatura catalana culta, cortesana, i exclusivament redactada en català de l'edat mitjana, una edat daurada somniada, quan la realitat era i és que els versos dels primers poetes del Principat foren

escrits en occità o més tard, durant el segle XIV, en una «llengua híbrida occitanocatalana». Així que mentre els medievalistes catalans dels segles dinou i vint es queixaven de la creativitat poètica «híbrida», «bastarda», mig català, mig castellà dels segles XVI, XVII i XVIII, preferien desfer-se i així desconnectar-se dels fets historicoliteraris fefaents. Ara bé, Joan Boscà a partir dels anys 1530 (c. 1540) va assumir l'encàrrec cultural de «nou referent lingüístic», veu poètica en llengua castellana que introduí amb succés la lírica italiana a la Península des de la seva residència a Barcelona i la subsegüent transmissió —tant manuscrita com impresa— de les seves poesies pertot arreu. Poetitzar en castellà en estrofes a l'estil italià seria la nova dèria inventiva, que ja no tindrà aturador. Començant amb la dinastia dels Habsburg, les mancances i febleses de les manifestacions escrites de la cultura catalana serien múltiples: ja la ciutat comtal no podia disposar d'una cort, amb mecenatge, amb «models propis capaços de crear escola», ni amb una llengua que pogués interessar generalment més enllà de les fronteres geogràfiques del Principat. I això no obstant, el conreu de literatura creativa mai no deixà de fer-se, malgrat les pitjors circumstàncies repressives i problemàtiques que les ments enginyoses de parla catalana a Catalunya van haver d'aguantar. Santanach ens explica que, no obstant això, a mitjan segle XVI sorgeix d'aquest buit una «remarcable democratització del fet literari» per part de les «noves classes dirigents», quan ja els aristòcrates d'antany no figuraven al centre de l'activitat cultural. Afegeix que molts noms del segle XVII anteriorment desconeguts o oblidats, però a hores d'ara recuperats, eren responsables d'obres literàries significatives: per exemple, les de Pau Puig, Ramis, Tagell. La prudència de l'autor és que hem d'analitzar «cada text d'acord amb la intencionalitat del seu autor, i l'estètica i el moviment en què s'inscriu». Tanca el seu text amb un consell savi per a un projecte de recerca: la necessitat d'escriure «una història actualitzada de la literatura entre l'edat mitjana i la Renaixença».

L'argumentació de Xavier Torres segueix un vessant sociolingüístic al seu treball, «Llegir, escriure i escoltar a la Barcelona del Sis-cents» que, per a aquest lector, dedicat a recuperar les veus no recordades dels avantpassats en alguna forma d'escriptura, m'ha atret especialment. Torres Sans lliga «llengua, literatura i política», i cita Rosich i Valsalobre quant a la «voluntat restauradora entre les elits culturals i polítiques del moment per recuperar l'antiga esplendor literària del català». Fins i tot, formula arguments en contra d'una «castellanització» lingüística del català durant els segles estudiats. Si més no, protocol·làriament el català no es va castellanitzar mai al període, i el fet és que quan es parla de diglòssia al Principat, sempre és una qüestió més aviat

de l'«ús de llengües diferents per a funcions diferents». Cal dir-ho, la cultura catalana no patí «un declivi d'activitat» de cap manera. Avui, gràcies a una o dues generacions d'estudis rigorosos d'exhumacions d'obres literàries desconegudes o oblidades llavors de la preparació d'edicions de textos literaris del barroc i rococó català, d'estudis de la història, de l'antropologia o de la impremta, al cap i a la fi podem començar a apreciar justament el dinamisme en clau catalana de l'època de la Ciutat del Born 1700. Si no s'escrivien i llavors s'editaven certs gèneres literaris, com ara la novel·la, el conte, la poesia al nou estil italià, aleshores els llibres de religió, el teatre religiós, les activitats a les acadèmies, a la universitat i al col·legi jesuític, a la documentació pública, ensenyen que la llengua de la cultura establerta i la de la resistència al canvi indesitjable era el català. Torres Sans es refereix a «una Barcelona prou alfabetitzada» encara que «no sabem ben bé com».

Xavier Cazeneuve, «La llengua a la documentació notarial de la Barcelona del 1700», ens acompanya en un tomb fascinant a través dels milers de metres de documentació notarial que es troben fonamentalment i quasi exclusivament a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, espai públic no pas freqüentat per lingüistes ni per filòlegs, encara que l'experiència sempre val la pena. Haig d'afegir que com a complement a les interessantíssimes lliçons i resultats de Cazeneuve, aconsello que l'investigador dediqui almenys dues o tres setmanes només a la labor de rastreig de documents a l'Arxiu per tal de localitzar-hi aquells papers cercats, a més d'altres coses, a vegades relacionades, això per la quantitat de paperassa que cal fullejar un cop assegut a la sala de lectura. Jo mateix hi he localitzat, per exemple, el testament del poeta Gualbes i la fe de defunció d'una setmanera que participà en el certamen literari del 1643, en què Francesc Fontanella llegí el seu *Vexamen*. La conclusió a què arriba Cazeneuve és que a base d'un estudi de gairebé tota la documentació notarial de l'època, hom s'adona que «El català es mantenia viu com a llengua útil, la llengua que es parlava»; alhora proposa que es duguin a terme anàlisis lingüístiques per tal de traçar l'evolució de la llengua catalana dels segles XVII i XVIII a base d'aquesta documentació notarial.

En quart lloc, Garcia Espuche, «Paraules de la Ciutat del Born», sobre el lèxic conegut i desconegut per nosaltres dels mots, termes i expressions que s'usaven quotidianament per a referir-se a la indumentària, la roba de casa, les eines, l'orfebreria, els objectes d'olor, les modalitats de joc, els dolços, la dansa i la música. En total s'hi compten gairebé 400 paraules «noves» per a incloure als diccionaris, i segons l'autor aquest fet comprova «un dinamisme econòmic, social i cultural més important del que

s'havia admès per a la societat d'aquella etapa històrica». Per exemple, para esment a l'expressió desconeguda, «fogó de jueu» (171), que es documenta per primera vegada al segle xv. Per a aquest investigador que es dedica als assumptes dels sefardites dins i fora d'Espanya, el terme o l'expressió deu referir-se a un fogó especial que crema a foc lent, tipus de forn que empraven els jueus catalans i els jueus dels altres territoris de la Península, amb la finalitat de preparar, amb vint-i-quatre hores d'antelació, el guisat d'adafina, segons en diuen els sefardites, o el *cholent*, com el diuen els jueus asquenazites del nord d'Europa: un estofat de carn de bou, d'ous durs, de cigrons i pastanagues que es cou a foc lent per tal d'evitar que la mestressa encengui la llum de la llar la nit de divendres i el dissabte, que és període sagrat.

Al cinquè assaig, «La llengua literària», Francesc Feliu explica convincentment que tota anàlisi del lèxic o contingut d'una obra literària ha d'ésser d'acord amb criteris moderns. Quant a la llengua dels textos, Feliu ens diu que no cal oblidar que «l'estètica barroca» que experimentava el català depenia en molt de la «presència abassegadora de la literatura castellana», una literatura que estava «al zenit del seu desenvolupament i del seu prestigi». Pouar mots, expressions, sintaxi, etc. del castellà als segles xvi-xviii havia d'ésser un procés esperat en l'evolució o diguem-ne el desenvolupament normal de la llengua. Aconsella per a la futura recerca una classificació de models de la poesia catalana del barroc semblant a la duta a terme pels professors Prats i Rossich. Segons Feliu, és crucial avaluar tots els registres existents d'una llengua, d'acord tothora amb els seus contextos qualssevol que siguin. Amb aquesta finalitat en ment, procedeix a analitzar la llengua de diversos textos literaris que normalment no s'estudien a les classes de literatura: un poema sobre bolets, un sermó, la *Controvèrsia* d'Agustí Eura... això amb la finalitat de comprovar «l'eloqüència [del català] de l'època». L'únic detall que puc afegir a aquest estudi acuradament preparat i presentat és que la lletra de la planxa del ms. d'Eura (238) té pinta de la de Pere Serra i Postius, el botiguer poeta, copista, recopilador de manuscrits i salvador de gran part de l'erudició literària barcelonina del xvii i xviii.

I, en últim lloc, «Literatura catalana barroca: meravella & mixtura», de Josep Solervicens, és un assaig erudit i brillant dedicat als dos lletraferits més eloqüents del barroc, Francesc Fontanella i Josep Romaguera. Solervicens comprova que ambdós autors intentaven renovar la llengua catalana, el primer en vers líric italianitzant i en un teatre que rivalitzés les comèdies espanyoles de Lope i la prosa de l'italià Guarini, i l'altre en una prosa exquisida, bé que nodrida d'idees i conceptes més bé racionals, força moderns.

Llengua i literatura, Barcelona 1700 ofereix a l'estudiós l'oportunitat d'acostar-se objectivament i intel·ligentment a la comunicació, en qualsevol dels seus registres, de la llengua i la literatura catalanes parlades i escrites vers l'any 1700 a la ciutat comtal. Els sis estudis, tots amb bibliografia actualitzada i comentada, ens inviten a prosseguir la tasca de recerca. Tal com ha succeït amb les runes de la Ciutat del Born, podem finalment començar a reconstruir adequadament una història social del 1700 que, per prejudicis injustos d'una mentalitat fossilitzada, tancada a la renovació dels fets, no ha pogut imaginar-se abans.

KENNETH BROWN
University of Calgary

Arnau i Segarra, Pilar / Luisa Cotoner Cerdó (2011) *Els subjectes de l'alteritat. Estudis sobre la narrativa de Carme Riera*, col·lecció Miquel de Sants Oliver, núm. 41, Barcelona / Palma, Edicions UIB / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut d'Estudis Baleàrics, 193 pp.

Els subjectes de l'alteritat: estudis sobre la narrativa de Carme Riera és un volum resultat de l'esforç i la col·laboració d'una sèrie d'institucions (la Universitat de les Illes Balears, l'Institut d'Estudis Baleàrics i Publicacions de l'Abadia de Montserrat), que trauen a la llum el resultat del congrés internacional «Carme Riera i la seva obra», on culminen tot un conjunt d'actes i esdeveniments amb motiu del nomenament de Riera com a escriptora de l'any 2010, impulsat pel Govern de les Illes Balears i altres entitats (l'Obra Social «Sa Nostra» Caixa de Balears, l'Institut Ramon Llull, la Càtedra Unesco «Dones, Desenvolupament i Cultures» de la Universitat de Vic). En el «Pòrtic» que les curadores del volum, Pilar Arnau i Luisa Cotoner, redacten com a introducció, especifiquen que els articles que s'hi inclouen «han anat més enllà [del congrés] perquè han estat revisats i adaptats en funció d'aquesta nova forma de projecció de la tasca investigadora» (2011: 6). Així sembla, en efecte, en diversos dels articles, extensos i ben documentats, tot i que d'altres, més breus, potser trenquen una mica la coherència del conjunt.

El llibre s'obre amb una entrevista de Luisa Cotoner a l'escriptora, en què totes dues recorren la seua trajectòria literària des de l'espectacular punt de partida (*Te deix,*

amor, la mar com a penyora) fins a les últimes obres, passant per qüestions relatives a l'estil literari i l'orfebreria lingüística que sovint desplega en les seues novel·les. Destaca la dedicació integral de l'autora al món de la literatura, com a crítica i docent, per una part, i com a escriptora, per l'altra: «A mi em sembla un luxe traficant tot el dia amb la literatura i aprendre de les obres dels altres» (2011: 12). Això explica, en part, la varietat d'estils, temes i perspectives que travessen la seua obra: Riera no es conforma amb una sola etiqueta (per exemple, la de la seua extraordinària *sensibilitat*, tal com els primers crítics es van afanyar a adjudicar-li), sinó que experimenta amb l'ofici i es decanta per la ironia, la història, etc. És a dir, cada dia s'enfronta amb el mirall, progressivament (2011: 13). Es declara, a més, «persona feminista que lluita com a tal pels drets de les persones i en especial pels drets de la dona» (2011: 13), i ens deixa una promesa de futur ben interessant: l'escriptura de les seues memòries.

L'article de Geraldine C. Nichols, «La memòria de l'ordre de les coses a l'obra de Carme Riera», aprofundeix en la naturalesa transgressora de bona part de la literatura de l'escriptora. Prenent la memòria com a fil conductor de moltes de les trames (i, per tant, reivindicant una certa versió del passat, sovint negligida), Riera es manifesta contra «els diferents sistemes creats per a inaugurar el temps lineal i per a identificar un grup com a superior a d'altres» (2011: 16). Així, descriu diverses constants en l'obra de l'escriptora que es resumeixen en la recerca dels orígens i l'enyor pel paradís perdut, sovint identificat amb l'espai mallorquí. Després, detalla les estratègies de destrucció de mites i cànons que Riera empra al llarg d'obres com *Te deix, amor, la mar com a penyora*, *Una primavera per a Domenico Guarini*, *Dins el darrer blau* i *La meitat de l'ànima*, i relaciona l'experiència vital dels seus personatges protagonistes amb les etapes de maduració de l'ésser humà descrites per Lacan.

Carme Gregori, per la seua banda, se centra en les pràctiques intertextuals que defineixen i expliquen bona part de tres obres de Riera: *L'estiu de l'anglès*, *Epitelis tendríssims* i *Amb ulls americans*. Pel que fa a la primera, Gregori hi rastreja els hipotextos sobre els quals se'n construeix la paròdia, és a saber, *Un altre pas de rosca*, de Henry James, i altres novel·les com *Cims borrascosos*, *Jane Eyre* o *Rebeca*. D'*Epitelis tendríssims* destaca la tècnica del pastitx, que imita el gènere de la literatura eròtica, i després ja passa a analitzar la sàtira i la ironia presents en *Amb ulls americans*, que respon a un esperit crític que censura la societat catalana del nostre temps des d'unes conviccions morals i ètiques; és una obra combativa que impugna, a través de la burla, una realitat en la qual se sent vivament implicada perquè, contràriament, la voluntat reformista no tindria sentit (2011: 47).

Gregori desfulla, a poc a poc, aquesta novel·la de Riera, i hi proporciona claus d'interpretació ben útils per a entendre la teranyina d'alter egos, referències en clau humorística i retrats prototípics que amaren el text. Els aspectes més grotescos de la societat catalana, atentament classificats per Gregori, desfilen per la novel·la de Riera, que «fa servir contínuament els mecanismes de la ironia per a elaborar la censura» (2011: 50) despietada a què sotmet el grup humà que descriu. Gregori també crida l'atenció sobre altres tipus d'ironia en l'obra de l'escriptora, com ara la verbal i la de situació, per a concloure que «la figuració irònica té una importància determinant en la producció literària de Carme Riera», i que aquesta «ha de ser considerada un component essencial de la poètica de l'autora» (2011: 50). Reivindica així la importància d'aquesta dimensió de l'obra rieriana, que no solament caracteritza clarament obres com *Amb ulls americans* o *Epitelis tendríssims*, sinó que deixa un empremta transversal en la majoria dels seus escrits.

Brad Epps, en l'article «Amb els ulls de Carme Riera: entre la ingenuïtat típica i la llibertat atípica», se centra també en *Amb ulls americans*, i amb una ironia ben pròpia de la matèria objecte d'estudi, desmunta tota la tipicitat que Riera construeix a propòsit del tarannà americà; sobretot, pel que fa a la suposada ingenuïtat de George MacGregor, que Epps veu més pròxim al cinisme. Crida l'atenció sobre el joc fonètic de paraules que genera el títol (que sona com a «embulls americans»), el qual amaga tot un rerefons embullat que fa que la pretensió de percebre i «penetrar» la realitat catalana amb ulls americans resulti d'una ingenuïtat terrible i, encara més, que darrere aquesta ingenuïtat terrible s'hi amagui, com s'anirà demostrant, tota una complexa història de llibertat i llicència (2011: 122).

Epps ressegueix la trajectòria de MacGregor i el defineix com «una mena de pícaro postmodern passat pel garbell del català» (2011: 124), vivint un *Bildungsgroman* impropï i antinormatiu, a la manera del gran Gatsby de Fitzgerald o de *Vida privada* de Sagarra, per esmentar només alguns dels intertextos que hi apareixen al·ludits.

L'article de Francesca Bartrina, «Narratives de la identitat a *Cap al cel obert* (2000) de Carme Riera» mostra com, en aquesta novel·la, es reflecteix tot l'univers narratiu de l'autora (2011: 60):

un minuciós treball lingüístic; la reescriptura del gènere epistolar; l'acurada documentació històrica [...]; la presència en la novel·la de fets reals, que curiosament semblen especialment literaris; el tema del viatge; la presència del mar; el final obert de la novel·la, que és deixat a mans de la interpretació dels lectors i lectores; unes protagonistes que es diuen Maria o Àngela; el tractament del tema del doble i l'ús magistral de la ironia.

Certament, no sembla deixar-se res. Bartrina se centra en la qüestió del desdoblament, en el concepte d'alteritat que uneix i oposa, mitjançant el fil epistolar, els personatges femenins esmentats. I destaca la dimensió irònica del final de la trama, gràcies al qual la llegenda de la salvació de Maria romandrà en la memòria col·lectiva com una altra versió dels fets, contradient la lògica i la història.

Francesco Ardolino («*Double coding* i altres relictos postmoderns a la narrativa rieriana») posa en tela de judici «l'oceà pastós i autoreferencial de la crítica militant» (2011: 76) i, defugint idees generalitzadores que inscriuen l'obra de Riera en la postmodernitat, prefereix concretar l'anàlisi servint-se del concepte de *double coding* de Jencks i la duplicitat irònica de Hutcheon. En el seu article pretén analitzar «aquelles topades semàntiques que, dins la producció de Riera, no troben una solució acomodadora i produeixen en el lector un moment de desconcert al qual no pot evitar enfrontar-se» (2011: 77). Per a fer-ho, se centra en *Dins el darrer blau*, *Cap al cel obert* i *La meitat de l'ànima*, i connecta aquestes novel·les amb tota una profusió de textos que van des d'*El Guepard* de Lampedusa (en versió de Villalonga) fins a *El Pèndol de Foucault*, passant per fragments de ressenyes i crítiques literàries que, segons Ardolino, evidencien «les miopies d'una exegesi salvatge» (2011: 81), entre altres mancances. L'autor troba que el fil que uneix les tres novel·les estudiades és la figura del traïdor, i també una qualitat que amara totes les obres de Riera: la seua natura *palimpsèstica*.

L'article de Meri Torras, breu i amb un sistema de citacions que no inclou bibliografia final, reflexiona al voltant del tractament de la identitat en *A la meitat de l'ànima*. Es proposa demostrar que «el/la destinatari/ària de la narració —que s'identifica amb un/a potencial lector/a de la novel·la— esdevé no només qui justifica l'existència del relat sinó, sobretot, qui ha d'autoritzar l'existència de la protagonista» (2011: 96). Torras presenta l'estratègia epistolar de la novel·la com la via per on es fa palesa la presència de l'alteritat, i ofereix tres hipòtesis de lectura: que el llibre és una llarga carta adreçada al/a la lector/a; que es basa en la recerca de la identitat de la protagonista (la qual esdevé col·lectiva) i que l'existència, la identitat i l'escriptura es presenten indistriablement unides en la novel·la (2011: 98-99). Conclou Torras que l'alteritat hi és un suplement, que queda enfora però és necessari per a constituir la identitat de la protagonista (2011: 104).

L'article de Lluïsa Julià és un dels més originals del volum, per tal com aporta la perspectiva comparatística a l'anàlisi de *La meitat de l'ànima* en relació amb una altra novel·la, *Austerlitz*, de W. G. Sebald. Totes dues novel·les, que remetent al tema del

doble en el procés de recuperació de la memòria històrica, s'enfronten d'una manera sorprenentment similar a l'amnèsia col·lectiva (2011: 106) que emmalalteix la societat després d'una guerra fratricida. El punt de partida, la pròpia família, la identitat que depèn dels lligams genealògics, s'estén després a l'àmbit cultural i nacional, per acabar reflexionant sobre la història col·lectiva d'Europa: «Els relats de Riera i Sebald teixeixen punts de sutura, de construcció literària, allà on la realitat es desfà, es transforma en boira» (2011: 116). Una molt bona definició de la narrativa rieriana, aquesta.

Dels dos darrers articles cal destacar l'afany d'actualitzar amb noves dades el procés de recepció de l'obra rieriana. Rafaela Fiore Urizar, de la Catholic University of America, descriu la presència de les novel·les de Riera en les biblioteques i els programes d'estudis d'universitats nord-americanes, i constata l'existència de dinou tesis doctorals que en parlen totalment o parcial, a més de conferències, cursos, temaris, etc., relacionats amb l'escriptora mallorquina. Carles Cortés, per la seua banda, crida l'atenció sobre les traduccions de l'autora, amb gràfics i estadístiques que aclareixen la informació. A més, repassa les diferents trobades científiques i entrevistes que contribueixen a la difusió de l'obra rieriana, i arriba a la conclusió que l'interès per l'autora és elevat en les cultures europees.

En resum, *Els subjectes de l'alteritat* ve a completar tota la sèrie de volums d'estudis rierians que ja conformen un corpus seriós i interessant, a la mesura de la qualitat i la sòlida trajectòria de l'autora. Avança així aportant-hi anàlisis sobre les darreres obres publicades —en especial, *Amb ulls americans* i *La meitat de l'ànima*. No és estrany que aquestes novel·les reben una especial atenció en el recull, per tal com són bones mostres de l'interès principal palés en el títol, és a dir, el concepte d'alteritat i l'estratègia intertextual que el reflecteix. En el primer cas, l'alteritat es manifesta en forma d'ironia i paròdia; en el segon cas, en el concepte del doble i la recerca de la identitat, que passa per la mirada i la memòria de l'altre. Una aportació valuosa, doncs, en el panorama de la crítica literària catalana actual.

M. ÀNGELS FRANCÉS DíEZ
Universitat d'Alacant

M. Àngels Francés Díez, *Montserrat Roig: feminisme, memòria i testimoni*, Barcelona, 2012, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 216 pp.

El silenci de la marginalitat empeny Montserrat Roig a construir una obra que posa veu a totes aquelles persones subalternes, oprimides pels poderosos. Des de la memòria i el testimoniatge, l'escriptora intenta reconstruir un passat per, posteriorment, projectar-se cap al futur. La intenció literària de restaurar la història passa per deixar-nos un llegat d'obres clarament compromeses tant en els seus escrits de ficció com en l'assaig. Com explica Joan Fuster, en els seus llibres de ficció, els personatges «escorcollen la veritat quotidiana» i són un dels múltiples productes del «fenomen Montserrat Roig» el qual Fuster determina de la següent manera: «¿Feminista? Posem-hi: dona. Catalanista? Diguem-ne: catalana. Marxista? Com la majoria dels marxistes del país: aproximativament». És evident que Montserrat Roig va destacar per la seva orientació comunista i per la seva preocupació per l'Holocaust, però el feminisme la va marcar especialment. La professora de la Universitat d'Alacant, M. Àngels Francés, ha estudiat aquest compromís de l'escriptora. Si bé no menysté els altres dos aspectes, Francés se centra en la dèria de l'escriptura pel gènere, tot reconeixent tanmateix que el feminisme de Roig «fou un feminisme heterosexual, socialista i polític» (Palau, 9).

Montserrat Roig: feminisme, memòria i testimoni es pot considerar la segona gran aportació de Francés. El seu primer llibre, *Literatura i feminisme. L'hora violeta, de Montserrat Roig*, del 2010, recuperava la part principal de la seva tesi i relacionava brillantment les bases de la teoria literària feminista amb les primeres obres de ficció de Montserrat Roig fins a *L'hora violeta*. En canvi, aquest segon estudi, una part extreta també de la seva tesi doctoral, se centra en l'obra assagística. Al pròleg, Montserrat Palau destaca el valor de la memòria i del mestratge literari i ideològic, aspectes que Francés valora especialment en el seu estudi. D'altra banda, Palau també palesa l'objectiu de l'estudiosa de mostrar la cohesió i la coherència de l'obra de Roig. Per coherència Palau entén el lligam que l'escriptora va crear de manera conscient entre el conjunt de la seva obra i la seva vida tot recreant situacions prototípiques on ella se sentia també inclosa: «cada dia cal omplir la nevera, dur els cadells a l'escola, cuinar com l'àvia, trucar al pediatre, organitzar xeflis postmoderns, llegir Kundera, anar a Cardedeu a visitar els sogres i, al llit, sospirar amb sospirs allargassats» (9).

Com a apunt introductori, en l'apartat «Montserrat Roig en el context de la Transició», Francés contextualitza, de manera molt metòdica, les actuacions antifràn-

quistes tot palesant el treball del PSUC, com a nucli essencial dels moviments polítics contra la dictadura. El ben cert, és que el PSUC era, si més no, el partit del qual formava part Montserrat Roig. Però, en aquest primer capítol, l'autora se centra sobretot en els moviments feministes com a manifestacions que el franquisme s'encarregava també d'eradicar. Explica els seus passatges de les lluites individuals a les col·lectives mitjançant els grups de conscienciació clandestins. Tota una sèrie de moviments que Francés lliga molt hàbilment amb els seus diferents partits polítics. En especial, fa menció del Movimiento Democrático de Mujeres (MDM), a Catalunya anomenat Moviment Democràtic de Dones (MDD) que reunia, entre d'altres, dones del Partido Comunista Español (PCE), del PSUC, del Partido Socialista Obrero Español (PSOE). En descriu el naixement, les escissions i les determinacions respecte a les diferents qüestions feministes, així com també explica les tendències que s'inscriuen en les diferents Jornades Feministes. D'especial interès trobem l'explicació sobre els entrebancs de les dones d'esquerres en els partits que patien els problemes de qualsevol partit clandestí de l'època, però, a més, les seves qüestions específiques de dones eren relegades a un segon plànol.

Dins d'aquest context minuciosament descrit, l'autora de l'estudi situa el pensament feminista de Maria Aurèlia Capmany, la intel·lectual que va influenciar profundament Montserrat Roig. No s'està tampoc de reflexionar sobre la situació de la cultura catalana en aquells moments, i així recorda, de la mà de Lluïsa Julià, els canvis de la funció dels/les escriptors/es dels seixanta als vuitanta. Així, l'intel·lectual compromès/a del final del període franquista perd impacte social en plena democràcia. Tant la qüestió de les actuacions antifranquistes, les feministes, com la situació que vivia la cultura catalana esdevenen pals de paller en la introducció d'aquest estudi. Un capítol molt complet que, de segur, serà un referent per a futurs/es investigadors/es, o interessats/des, en la qüestió.

D'altra banda, aquest apartat de contextualització s'acaba amb una sèrie d'entrevistes a gent pròxima a Montserrat Roig. La mare de l'escriptora, Albina Fransitorra, el fill major, Roger Sempere, la fotògrafa Pilar Aymerich i els crítics Josep M. Castellet i Joaquim Molas prenen la paraula per mostrar la seva mirada de l'autora de *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*. Com a personatges de la cultura, les entrevistes a Aymerich, Castellet o Molas aporten una explicació sobre el fet literari de Roig, la qual cosa està totalment justificada. Tanmateix, les preguntes sobre l'obra de Roig adreçades a la mare i al fill no acaben d'ensenyar el personatge des d'un punt de mira

personal. Així, la mare no parla gaire com a mare, ni el fill com a fill. Al costat d'alguns petits detalls interessants sobre la vida quotidiana es barregen unes preguntes sobre l'obra de Roig que desvirtuen les personalíssimes entrevistes que haurien pogut ser. Però malgrat aquest petit desequilibri entre les diferents converses, M. Àngels Francés se'n serveix per justificar la importància de les obres assagístiques.

La segona gran part d'aquest estudi sobre Montserrat Roig es basa en l'anàlisi de diversos llibres d'assaigs. Aquests són *¿Tiempo de mujer?*, *Mujeres en busca de un nuevo humanismo*, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, *Un pensament de sal, un pessic de pebre*, *Dietari obert, 1990-1991*, *L'agulla daurada* i *Els catalans als camps nazis*. L'anàlisi de tots aquests llibres s'uneix mitjançant els tres aspectes sobre els quals gira l'escriptura de Montserrat Roig: feminisme, memòria i testimoni. Tal i com hem comentat abans, en aquesta segona part, Francés s'esplaia a demostrar la coherència que existeix en la vida privada i literària de Roig. En paraules de Francés: «Si en els capítols anteriors hem procurat situar Montserrat Roig en l'ambient contestatari dels anys setanta i vuitanta, i emmarcar en la història la seua lluita cívica i ideològica contra el franquisme i a favor dels drets de les dones, aquest capítol revisa la versió escrita dels mateixos compromisos que van guiar la seua activitat pública, com un continu on és difícil distingir entre vida i paraula» (97).

De la primerenca recopilació titulada *¿Tiempo de mujer?* Francés en destaca el pensament feminista de Roig, concretament els temes que li interessin: la família, és a dir la infantesa, les relacions matrimonials amb els comportaments específics dels homes i les dones, els rols de gènere i també l'actitud del patriarca comunista. S'hi esplaia també en l'*alter ego* masculí, Jordi Soteras, que permet reflexionar sobre els temes socialment transcendentals com són la política i el pensament. Aquest *alter ego*, reflex de l'esquizofrènia causada pel contrast entre el cos que escriu i el món del simbòlic, ve acuradament explicat per l'estudiosa. La maternitat és un altre tema tractat i justificat mitjançant els articles de Roig. Pornografia, erotisme i transvestisme són temes que Roig no deixa tampoc d'anomenar. Francés s'atura en l'exemple de Bibi Andersen, que tant va fer reflexionar la nostra malaguanyada escriptora. En aquesta part del llibre, Francés aporta uns aspectes teòrics sobre la identitat de gènere que fan més entenedor el pensament de Roig. Amb la claredat que caracteritza l'escriptura de l'estudiosa, Francés es passeja per la filosofia de Judith Butler, Monique Wittig, Simone de Beauvoir, les compara i les distancia; en definitiva, com en un joc de malabars, pren el control d'aquestes teories per mostrar-les tal i com ho requereix el seu escrit.

És d'agrair aquesta manera de presentar la teoria en la qual el pensament s'ajusta al que es pretén demostrar i no pas a la inversa, com malauradament ocorre en molts estudis. Un altre punt important que Francés destaca sobre aquest primer article de Roig és la preocupació de l'escriptora per la història de les dones. En concret se centra en l'*Odisea* per recordar les imatges mítiques femenines. Història que la portarà a reflexionar sobre la creació de noves veus de dones i a reivindicar les dones oblidades, les presoneres, les exiliades, les deportades als camps nazis: tot un munt de dones, com ara la Pasionaria, Dina Vierny, Julieta Serrano, o Josefina Molina, que es visualitzen en els escrits de Montserrat Roig.

Mujeres en busca de un nuevo humanismo és l'escrit on Montserrat Roig repensa el concepte de feminisme tot valorant la seva amplitud ja que hi inclou no solament l'esforç d'explicació de l'opressió de gènere sinó també la lluita per la llibertat i per una nova percepció del món. Tal i com ens explica Francés, aquest llibre recull diverses facetes del pensament feminista com ara la proposta de canviar el terme «feminisme» pel d'«humanisme» promogut per les Nacions Unides, a la qual l'escriptora dedica un capítol complet. En aquest apartat, després d'un concís repàs sobre les diferents reflexions del llibre, la investigadora ens regala una reflexió personal que acaba esdevenint l'interès vertader del capítol. Així explica: «com hem pogut observar, en el llibre predomina la defensa i la reflexió sobre el feminisme de la igualtat que, de vegades, es barreja amb premisses del de la diferència. La utopia, doncs, encara sembla abastable a principis de la dècada dels vuitanta. Ara bé, l'optimisme inicial de l'autora anirà diluint-se, amb el temps, en posicions més aviat melancòliques i pessimistes» (128).

En el llibre següent, *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, M. Àngels Francés insisteix en la importància de les reflexions sobre l'escriptura determinada per l'expressió «mirada bòrnia», és a dir, mirada en doble direcció, cap endins i cap enfora alhora. Però també fa esment del *jo* autorial, de l'esquizofrènia pel que fa a la tria de la llengua, de la subversió que trenca les imatges femenines creades pels homes però que alhora replanteja el feminisme més prototípic. Com explica Francés, els sentiments contradictoris de proximitat i allunyament creixen també en la seva relació amb les altres escriptores. Capbussada en les seves pàtries, la principal serà la de la memòria, la del temps perdut. Però una altra de física també li permetrà generar unes experiències especials: la ciutat de Barcelona i sobretot el barri de l'Eixample.

Un pensament de sal, un pessic de pebre. Dietari obert 1990-1991, és per a l'estudiosa «un dels llibres més reveladors de l'univers ideològic en els últims anys de Montserrat

Roig i, potser, un dels menys estudiats per la crítica» (146). En aquest capítol, Francés defineix el *Dietari obert* de Montserrat Roig gràcies a les teories d'Enric Bou sobre aquest gènere literari i l'emplaça, de manera excepcional, dins d'aquesta línia entre els altres dietaris com són els de Ferran Soldevila, Rosa Leveroni o Enric Sòria. En les qüestions sobre les literatures del *jo*, Francés demostra tenir una gran base teòrica, la qual cosa reforça la qualitat científica del llibre.

En *L'agulla daurada*, basat en les reflexions sobre el viatge que va fer Roig a Leningrad per descriure el setge de la ciutat per part dels nazis, l'estudiosa insisteix en la duplicitat dels textos sobre aquest fet històric. Si d'una part s'aprecia el to autobiogràfic, de l'altra l'estil del text s'allunya del de l'escriptora i Francés planteja una possible intromissió de l'editorial. La investigadora elabora una argumentació profunda sobre el gènere híbrid d'aquest llibre, determinat per la literatura de viatges i el relat testimonial, i el situa enmig de les altres obres. Explica, doncs, el seu espai escriptural, basat en la memòria, així com les seves fronteres entre realitat i ficció.

El darrer llibre de l'estudi és *Els catalans als camps nazis* del qual es palesa el fet testimonial tal i com s'explica en remetre a les reflexions sobre l'escriptura de Roig. D'altra banda, la investigadora posa de manifest la complexitat d'aquesta obra que ha estat relacionada no solament amb l'assaig historiogràfic sinó també amb l'estudi sociològic i el memorialisme. De fet, la riquesa d'*Els catalans als camps nazis* suscita a Francés la investigació sobre la pluralitat de veus, concretament sobre la veu de l'escriptora.

Fet i fet, *Montserrat Roig: feminisme, memòria i testimoni* pren una vàlua especial sobretot en els moments en què Francés s'atura a reflexionar sobre l'escriptura, concretament sobre l'escriptura memorialística. En el camí d'aquestes indagacions l'estudiosa potencia la investigació tot aportant un bagatge teòric important. La literatura de Roig en general i en particular els seus gèneres i l'estil estan molt ben analitzats. També cal fer esment de l'estudi sobre les qüestions de gènere, en les quals Francés aporta unes referències teòriques totalment adients. Tanmateix, al costat d'aquest estudi aprofundit, trobem certs passatges de l'estudi on la investigadora ens acompanya a rellegir Montserrat Roig de manera potser massa descriptiva, tot aportant solament extractes de l'obra, la qual cosa relaxa un poc el to excel·lent de l'estudi.

Pel que fa a l'estil, malgrat que alguns capítols d'aquest llibre puguen provenir en part de la tesi doctoral, l'autora s'allunya del llenguatge científic i feixuc de les tesis per tal de regalar-nos l'entrada al món de Montserrat Roig mitjançant un estil

lleuger i amè que, ben sovint, no resulta fàcil de trobar en els treballs d'investigació. Amb la seva escriptura tan característica i unes reflexions profundes ens trobem, ja per segona vegada, davant d'una de les màximes especialistes de Roig amb més lucidesa.

LAIA CLIMENT
Universitat Jaume I

Vicent Pitarch (2011), *Pompeu Fabra, l'autoritat admirada pel valencianisme*. Benassal, Fundació Carles Salvador, 149 pp.

La celebració el 2011 del centenari de la Secció Filològica de l'IEC, sota la rúbrica de *l'any de la paraula viva*, va servir de catalitzador per a múltiples iniciatives de reflexió sobre l'entitat normativitzadora, el seu artífex màxim, Fabra, i, de retruc, sobre la interacció entre llengua i consciència nacional. La Fundació Carles Salvador hi va contribuir amb la publicació que glossem. La trajectòria cívica i intel·lectual del seu autor, Vicent Pitarch, és sobradament coneguda. Acadèmic, gramàtic, sociolingüista crític, divulgador infatigable, Pitarch és probablement qui millor podia abordar un exercici com aquest, de precisió històrica i valoració sociopolítica, sobre els lligams de Fabra amb els cercles del valencianisme cultural i polític.

Diguem d'entrada que es tracta d'un treball sòlid, que mereix ser pres en consideració. No ens limitarem, doncs, a fer-ne una descripció succinta i encomiàstica. Destacarem, per contra, aquells aspectes en què l'obra interpel·la el lector familiaritzat amb els temes que toca i l'obliga a recapacitar-hi, fins i tot a pensar-hi *a contrario*. Comptat i debatut, les observacions que farem no afecten tant l'autor i el seu text, que és d'una factura gairebé impecable, com la matèria de què tracta, que no es pot reduir a un relat lineal i, vista amb la sobrecàrrega crítica del nostre temps, planteja múltiples interrogants.

L'objectiu del llibre es declara a la Presentació: «fer un primer inventari dels testimonis que confirmen l'autoritat de què gaudia Mestre Fabra entre els valencianistes durant el període clau de la República (1931-1939)» (p. 8). Tanmateix, el marc temporal estudiat desborda a banda i banda el període republicà i abasta de debò «[...] el llarg procés de configuració del valencianisme (aproximadament, els decennis compresos entre 1915 i 1975)» (p. 90).

El llibre s'organitza en dues parts. En la primera, amb cinc capítols, Pitarch desenvolupa l'eix argumental del discurs. Un discurs que arranca de la gènesi del valencianisme polític («Aproximació al valencianisme»); l'enllaça amb la figura de Fabra i la seua tasca codificadora («L'autoritat d'una obra decisiva»); glossa la posició doctrinària del mestre en relació a la varietat valenciana («El text insígnia»); remarca la continuïtat del magisteri fabrià durant la llarga nit del franquisme («Fabra i el valencianisme de la resistència»), i rebla l'exposició amb unes conclusions obertes.

La segona part inclou els annexos: un recull de catorze textos periodístics, de circumstàncies o epistolars, que serveixen de base documental al bloc expositiu. Són textos poc coneguts o de difícil localització, tret del que enceta la sèrie, que s'ha divulgat en les darreres dècades amb el títol que li donà Francesc Vallverdú en editar-lo el 1980, «La tasca dels escriptors valencians i balears», un epígraf tan espuri com escaient i expressiu.

Com si es tractés d'un axioma que no cal glossar, perquè es dona per descomptat, Pitarch inicia el recorregut recordant-nos que el valencianisme, com el catalanisme, parteix de la premissa manllevada dels romàntics alemanys, segons la qual la llengua és la nació. D'una manera més precisa diríem que els límits de la nació política coincideixen amb els de la nació cultural i lingüística: «[...] la màxima de procedència herderiana “La meua pàtria és la llengua catalana”» (p. 17); «[...] la consigna que lligava la llengua amb la nació» (p. 18); «[...] [e]l corrent ideològic nacionalista que posa en relació estreta la llengua i la nació, amb una vindicació estreta de catalanitat» (p. 19). Aquesta idea, poc elaborada entre els intel·lectuals del país, amerà una minoria valencianista com la que encarnava el jove mestre Enric Soler i Godes, el qual proclamava al número 123 del setmanari *El Camí* (juliol de 1934) «La llengua! Heus ací la clau de la Pàtria». Pitarch insisteix que el valencianisme, com el catalanisme, del qual no deixa de ser una variant, constitueixen sengles projectes de modernització social i política, enfront de la naturalesa retrògrada i caduca de l'Espanya de la Restauració, els defectes de la qual s'aguditzaran sota el franquisme.

En efecte, el nacionalisme contemporani, en tant que producte característic de la civilització occidental, no es pot separar dels processos sociopolítics, econòmics i culturals de la modernitat. Però així com no hi ha una sola versió de modernitat, el nacionalisme és un fenomen polític i ideològic també plural. Un fenomen amb una gènesi complexa i dues vies ideològiques principals, que coincideixen amb els dos motors polítics d'Europa: Alemanya i França. La via germànica, de vegades dita del *ius sanguinis*, els drets de la comunitat de sang previs a l'Estat, és la que inspirà els homes

de la Renaixença i els primers regionalistes i nacionalistes del que Pitarch anomena, potser també amb un pèl de sentit romàntic, «la catalanitat».

Pitarch no al·ludeix a l'altre model de nacionalisme polítingüístic, el francès. Aquest parteix de la Revolució jacobina i se centra en la construcció política de la nació, basant-se en el *ius solis*, els drets de ciutadania, i en la voluntat compartida pels subjectes històrics, adoctrinats i dirigits per les elits burgeses. En realitat, la noció de *llengua nacional*, horitzó últim de la reforma fabriana, deu més a la tradició jacobina que als referents romànticogermànics. La construcció política de l'Espanya moderna s'inspirà tot just en la tradició jacobina, en part com a resposta als regionalismes perifèrics, un contrast implícit a l'estudi però poc subratllat. Perquè a la seua manera, aquesta també era una via cap a la modernitat, per més repugnància moral, ideològica i estètica que ens provoque. Cal no oblidar que la neteja ètnicocultural i lingüística, la depuració política i la salvatge explotació de classe que auspicià el franquisme van servir perquè l'Estat espanyol ingressés en l'òrbita de les societats occidentals avançades.

D'altra banda, els vincles entre llengua i modernitat no es poden entendre prou bé si se'ls dissocia d'uns altres factors connexos. En l'apartat «Catalunya en l'horitzó», Pitarch destaca els vincles personals i polítics entre la joventut valencianista i Barcelona. Però, a més del component ideològic, l'atracció de la capital catalana devia tenir en el primer terç del segle XX uns altres components socioeconòmics, simbòlics i fins i tot psicològics. I és curiós que entre catalans i valencians, l'interès pel redescobriment del territori, l'excursionisme vist com una recuperació del paisatge, es presente com un fet objectiu i no com una construcció intel·lectual.

En qualsevol cas, sembla lícit demanar-se si hauria nascut el valencianisme polític sense la seducció que exercia la ciutat de Barcelona sobre els joves valencians que hi trobaren el gruix doctrinari de la seua carrera política, alhora que hi desenvolupaven una complexa educació sentimental. En efecte, per als Pizcueta, Duran i Tortajada, Martínez Ferrando, Mustieles, Perucho, Salvador, Mateu i Llopis, Ribelles Comín, Cebrián Mezquita, Ferrandis Luna, Almela i Vives, per esmentar sols alguns dels noms més significatius, Barcelona era la cruïlla política del catalanisme i el caliu d'una germanor històrica i lingüística que volien restituir en la presumpta unitat. Però també era, tot i que es resistissen a acceptar-ho obertament, la metròpoli cosmopolita on convergien totes les línies de força i els antagonismes de la modernitat. Barcelona representava el model a imitar, una urbs industrialitzada, mestissa i, malgrat tot, oberta a la diversitat cultural, que sociològicament contrastava amb el caràcter provincià

d'una València agrària, amerada d'horta, més homogènia en la composició ètnica i cultural, i ensems marcadament tributària dels interessos econòmics i polítics de l'oligarquia madrilenya. Compat i debatut, l'encís que Barcelona ha exercit sobre els intel·lectuals valencians que hi van residir un temps o la van freqüentar es perllongà durant el franquisme. En són testimoni, com ens ho recorda Pitarch, les declaracions admiratives d'un Xavier Casp.

Es tracta d'una poderosa atracció que no tingué contrapartida del costat principatí. Pitarch deixa constància, de passada, de l'asimetria imperant en les relacions entre els valencianistes entusiastes i una Catalunya que més aviat es mirava la realitat valenciana amb recel, quan no simplement amb indiferència. Fet i fet, tret d'una exigua minoria intel·lectual persuadida del binomi llengua/pàtria, amb Fabra al capdavant, ni la majoria de les elits dirigents, ni les institucions catalanes, començant per l'IEC, foren conseqüents amb les proclames de germanor cultural i lingüística. Però de les abundoses proves que s'hi podrien aduir, Pitarch només al·ludeix a l'escassa atenció que el mateix Fabra concedí als valencianismes lèxics en el *DGLC* de 1932 (p. 32). Josep Giner ja se'n va queixar a Fuster en una missiva de 1956, recollida en el volum iv de l'epistolari del suecà, editat per Antoni Ferrando. Aquesta qüestió ha passat gairebé desapercibuda en el món del catalanisme. I quan s'ha airejat en uns altres contextos, ha servit per a alimentar la disgregació idiomàtica o el ressentiment d'algun intel·lectual parasecessionista.

És evident que en un estudi breu com aquest no es poden recollir tots els matisos inherents als processos socials complexos. No obstant això, el pes i el paper del valencianisme polític en el conjunt de la dinàmica històrica valenciana del segle xx hi tenen perfils oscil·lants. Pitarch ens el presenta de vegades com un factor de modernitat social indiscutible, decisiu («[...] el valencianisme, un segment social minoritari però, a fi de comptes, el reducte absolutament significatiu, que conrea i expandeix la consciència activa de la llengua com a eina de vertebració nacional» (p. 90)). I de vegades en reconeix l'escassa incidència sociopolítica: «Tot i això, els corrents nacionalistes al País Valencià —convé d'insistir-hi— mai no superaren els nivells de franca minoria social i, doncs, els projectes de normalització lingüística hi entropessaven tot sovint amb esculls» (p. 18). «[El] valencianisme [...] de dimensió social exigua» (p. 53).

Aquestes indefinicions relatives mostren una resistència a acceptar l'altra cara de la realitat: l'hostilitat amb què una part de la societat valenciana, sens dubte induïda i manipulada, ha rebut el catalanisme contemporani. En donaré un exemple. Pitarch

parla del *Missatge als mallorquins*, que Fabra i d'altres intel·lectuals feren públic el maig del 1936, i en diu: «[...] la reconstrucció nacional de la catalanitat, la qual motius tàctics aconsellaven de concentrar-la, en aquell precís moment, en l'aproximació entre el Principat i les Balears» (p. 21). Notem que, en el «precís moment» de què parla ací Pitarch, els militars africanistes han encetat ja la conxorxa que conduirà setmanes més tard a l'alçament feixista contra la República. I que els al·ludits «motius tàctics», per bé que no s'expliquen, deuen referir-se a la menor i menys intensa consciència de catalanitat compartida que dominava l'àmbit valencià. O dit altrament, al consens indiscutible, imperant en tot l'espectre polític valencià, des de la dreta recalçant a l'esquerra anarcosindicalista, que l'únic marc de referència nacional per als valencians era l'Estat espanyol, configurat després de segles d'unitarisme per la Restauració alfonsina i actualitzat, en les formes de la representació política i en algunes reformes socials, per la minoria burgesa que instaurà la República.

Sens dubte, la línia argumental més sòlida de l'estudi és la que aborda directament el tema enunciat al títol de l'obra: el prestigi i l'autoritat de Fabra. Pitarch documenta com individualitats (Lluís Revest, Carles Salvador, Sanchis Guarner, Josep Giner...) i col·lectius valencianistes de preguerra (la Societat Catellonenca de Cultura; les publicacions *Taula de lletres valencianes*, *Acció Valenciana*, *El Camí*, *Acció*, *La República de les Lletres...*) acceptaren, amb termes forços elogiosos, l'autoritat indiscutible de Fabra com a àrbitre normativitzador de la llengua comuna. A més dels contactes personals amb personalitats valencianes a Barcelona i de les relacions epistolars, els vincles de Fabra amb el món valencià van incloure cinc visites a la ciutat de València entre 1915 i 1937. A més a més, Pitarch defensa que el llegat de Fabra al País Valencià tampoc no es va perdre durant el llarg parèntesi de la dictadura franquista, tot i la naturalesa genocida del règim. N'és una prova el conjunt de celebracions que s'hi van organitzar el 1968, l'any Fabra, amb motiu del centenari del naixement del gramàtic i lingüista. Celebracions que tingueren en les comarques de Castelló un relleu ben especial.

Ara bé, Pitarch s'està de proposar una relació mecànica, de causa-efecte immediat, entre la figura i l'obra de Fabra i la lògica evolutiva del valencianisme. Així diu: «Naturalment [...] no pretenc insinuar que aquell progrés ideològic del valencianisme era fruit directe del mestratge fabrià, per bé que convé tenir en compte que la influència del Mestre no hi era estranya» (p. 25).

En l'aspecte doctrinari, Pitarch analitza el conegut text de Fabra de 1918, publicat inicialment, sense encapçalament, a *Nostra Parla*, butlletí de l'entitat nacionalista del

mateix nom, i reproduït d'ençà el 1980, com ja hem dit, amb l'epígraf «La tasca dels escriptors valencians i balears». Es tracta d'una reflexió molt breu, a penes tres paràgrafs, que durant un temps es considerà, erròniament, part de les *Converses filològiques*. Fabra arranca aquest text invocant un presumpte escriptor valencià, la identitat del qual és objecte d'especulació, que se li acostà demanant orientació lingüística per a l'activitat literària. Fabra l'exhorta a prosseguir l'obra de creació amb dos únics criteris: la depuració de barbarismes i l'autonomia de la varietat pròpia. El primer criteri sembla clar, sobretot pel que fa a la derivada política. Més problemàtica es mostra la disjuntiva monocentrisme/policentrisme, tant a l'hora de fixar la norma com de propagar-la en un estàndard referencial. Com recorda Pitarch, mossén Antoni M. Alcover s'hi referia expressivament amb els verbs «catalanejar» enfront de «valencianejar».

Es tracta d'un debat encara obert, que ha fet vessar rius de tinta i, el que és més important, ha inspirat actuacions contradictòries, fins i tot disgregadores. En tot cas, en aquest reproduït passatge, Fabra anima els creadors valencians i balears a cercar una veu pròpia, a bastir una modalitat *regional* de la llengua que, bevent alhora dels clàssics i de la parla popular genuïna, evite la supeditació forçada respecte de la varietat central. En definitiva, l'exhortació de Fabra la van fer seua, entre moltes d'altres, dues personalitats valencianes citades per Pitarch: Sanchis Guarner, que trencà el fals dilema al·ludit, postulant un «policentrisme convergent», i Joan Fuster, que, tot i «catalanejar» sovint, proposava imaginar i «realitzar» el català com una «llengua federada [...] flexible en la seua unitat».

En resum, avui que es parla tant de les potencialitats de l'*storytelling* com a estratègia de comunicació mediàtica, Pitarch ha reeixit una vegada més a narrar-nos una part de la història, d'una història alternativa i en part estroncada. I ho ha fet com acostuma, amb una prosa clara i elegant, en què de tant en tant apareixen determinats tòpics recurrents, com ara els sintagmes nominals amb epítets un xic hiperbòlics: «moviment civil formidable», «compromís civil insubornable»... Pitarch ha complert amb l'obligació de gratitud amb els qui ens precediren. Com en la imatge del clàssic, ens ha recordat que avancem, amb pas insegur, sobre els muscles de gegants. I ha suggerit que el nostre present i encara el nostre horitzó d'expectatives no serien els mateixos sense el mestratge d'un d'ells, el Mestre Fabra.

MIQUEL NICOLÁS
Universitat de València

M. Teresa Ynglès, *El datiu en català: una aproximació des de la lingüística cognitiva*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 335 pp.

El datiu en català: una aproximació des de la lingüística cognitiva és una empresa àmplia i ambiciosa d'aplicació del marc teòric de la Gramàtica cognitiva (Langacker, 1987 i 1991) a l'estudi del català. Malauradament, Maria-Teresa Ynglès va morir abans de poder convertir-la en el que hauria d'haver estat la seva tesi doctoral. Els seus companys del Centre de Lingüística Teòrica de la Universitat Autònoma de Barcelona Maria-Teresa Espinal, Jaume Mateu, Teresa Cabré i Gemma Rigau han compost i editat el llibre a partir dels arxius personals de l'autora, en una tasca d'edició exemplar que aconsegueix presentar de manera exhaustiva i precisa el treball d'Ynglès. Tanmateix, la seva condició d'obra inacabada fa que el fil argumental se'n ressenteixi en alguns moments; és indubtable que una darrera revisió i recomposició per part de la mateixa autora hauria dotat el text d'una coherència definitiva.

En aquesta obra s'estudia amb rigor i profunditat el que es denomina categoria del datiu, un terme que aplega els complements que fan la funció d'objecte indirecte i altres sintagmes (com el datiu ètic), tots els quals tenen en comú la pronominalització personal dativa (*em, et, es, li, els, ens, us*) i/o la presència de la preposició *a* (Bel 2002: 1104).

Per descriure aquesta categoria tan heterogènia, l'autora, seguint la tradició, aparella aquestes característiques gramaticals amb les funcions semàntiques que se sol assumir que a compleixen aquests sintagmes: experimentador, locatiu, posseïdor, benefactiu/malefactiu, etc. Un cop acotada així la fenomenologia, li aplica els mecanismes d'anàlisi langackerians, amb els quals arriba a conclusions innovadores i es proposa una modificació important del model de descripció dels esdeveniments establert per Langacker.

El model gramatical de Langacker rau en l'assumpció que la gramàtica és indestruïble del significat; encara més, que les mateixes estructures gramaticals aporten significat a les expressions. Aquest plantejament es relaciona directament amb el que podríem denominar la asimetria conceptual, és a dir: les expressions lingüístiques transmeten conceptualitzacions del parlant; aquestes conceptualitzacions o escenes mentals contenen diversos elements i participants; i la seva distribució en l'expressió lingüística mai és homogènia sinó que està subjecta a una determinada perspectiva o focalització, que en destaca uns elements en relació als altres. Aquestes asimetries o

focalitzacions són significatives (semàntiques) i els diversos mecanismes de la gramàtica són els encarregats de fer-les paleses en les expressions.

Així, per posar un exemple destacat en el pròleg pels editors (però que aquí adapto), podem observar a (1) com la mateixa escena, amb els mateixos participants, es pot expressar de manera distinta, i això implica una conceptualització —i, per tant, un significat— diferents:

- (1) a. He donat la baldufa al Joan
- b. Li he donat la baldufa, al Joan

A (1a) l'expressió focalitza l'acció (*donar*), mentre que a (1b), mitjançant el clíctic en posició inicial, s'hi destaca el receptor.

També podem observar com una mateixa escena s'expressa de manera força diferent en llengües diferents, a causa de les respectives configuracions gramaticals preferents. Per exemple, en anglès i català:

- (2) a. My eyes itch
- b. Em piquen els ulls
- c. *Els meus ulls piquen

Objectivament, els elements de l'esdeveniment són el parlant, els seus ulls i una sensació física (la picor) localitzada en aquests darrers. Aleshores, mentre que l'anglès (1a) focalitza en els ulls, els fa subjecte actiu de la situació i n'estableix la relació amb el parlant mitjançant el possessiu (*my*), el català (1b), mitjançant el clíctic, destaca el parlant en tant que experimentador de la situació i posseïdor de la part del cos afectada i descriu una relació estàtica (*picor*) entre aquest experimentador i els seus ulls.

L'aplicació del model langackerià al català i la seva evolució cap a un model en què es segmenten els dominis d'espai i temps, són les principals aportacions d'Ynglès. Aquest model teòric dóna compte de la indistriabilitat de la gramàtica i la semàntica i d'una multiplicitat de fenòmens sintacticosemàntics que considera que les aproximacions modulars i objectivistes no resolten satisfactòriament.

Per posar un exemple, el model explica per què en català una expressió com (2c) no és acceptable ni des del punt de vista de l'estructura ni del de l'ús del possessiu. En paraules dels editors en el pròleg (p. 7):

Ynglès copsa la importància d'esquema prototípic del datiu en català, un esquema en què el datiu clíctic pronominal (experimentador/posseïdor) és l'element més prominent de la construcció [...]. En aquesta representació, el que destaca és la relació estàtica entre el datiu [...] i l'acusatiu [...]. No hi ha res de més essencial i és per això que en català els adjectius possessius són més sobers que no pas en altres llengües (com és el cas de l'anglès), i també és per això que si volem identificar l'entitat denotada pel datiu, ho podem fer per mitjà d'un constituent dislocat.

En anglès, en canvi, el datiu no sol designar el posseïdor en una relació tot-part; aquesta funció la fan els possessius. El datiu anglès designa un receptor, però no un receptor de força o energia (3a) ni en una situació que impliqui contacte directe (3b), un fenomen que s'explica en part per la semàntica de la preposició *to*, la qual ni codificaria relacions estàtiques (de localització) ni tampoc el recorregut complet del participant principal fins arribar al contacte final amb el secundari.

- (3) a. *She gave a kick to him
b. *She gave a kiss to him

Veiem també com en llengües com l'alemany, en què en esdeveniments amb dos participants animats el segon es pot codificar en acusatiu o en datiu, l'acusatiu codifica situacions de contacte fort, on hi ha transmissió d'energia, mentre que el datiu codifica aquelles en què la transmissió d'energia no existeix o és negligible.

La cerca d'aquest tipus de motivacions semàntiques per a fenòmens gramaticals és constant en l'obra; de fet és el seu objectiu, d'acord amb el marc teòric que adopta. En concret, fa un ús intensiu de dues de les eines bàsiques de la lingüística cognitiva: els esquemes d'imatge (Johnson 1987) i les operacions de conceptualització (Talmy 2000). Els primers donen lloc al model abstracte de tipus d'esdeveniments de Langacker, on es posen en joc les nocions fonamentals d'espai, temps, matèria i transmissió d'energia. Les segones són operacions cognitives similars a les de la visualització: focalització, contrast figura/fons, punt de vista, punt de referència, etc.

Aquestes eines teòriques, juntament amb nocions més clàssiques com els rols semàntics o els trets animat/inanimat, s'utilitzen per a analitzar una munió de fets de llengua relacionats amb el cas datiu. Per exemple, en contra de les aproximacions més habituals, Ynglès argumenta que no es pot donar compte de molts comportaments del datiu català basant-se només en la diferència animat/no animat. Així, la distinció *li/hi*, habitualment analitzada en aquests termes, rep una explicació més completa si es té en compte la focalització: en un esdeveniment com el de (4), amb dos partici-

pants humans i per tant animats, a (4a) el focus està posat en l'interlocutor (i per això s'empra com a clíctic de datiu el no marcat *hi*), mentre que a (4b) el parlant focalitza en el tercer participant (i per això el clíctic de datiu és el marcat, *li*).

- (4) a. Veus aquell senyor d'allà? Acosta-t'hi i pregunta-li quina hora és
b. Veus aquell senyor d'allà? Acosta-te-li i pregunta-li quina hora és

El llibre analitza amb detall molts altres fenòmens del català i també d'altres llengües, especialment l'anglès per a mostrar el contrast tipològic amb el català, i també el llatí per a bastir l'aproximació inicial al cas datiu. Alguns dels fenòmens que tracta són: la semàntica de la preposició *a* (amb els seus valors prototípics i els derivats o «estiregassats» per adaptar-se a la gran quantitat de situacions on es pot aplicar), la diferència superficial i teòrica entre locatiu i datiu, les construccions reflexives i mitjanes, la polisèmia imposada per la construcció reflexiva de datiu en verbs que més típicament apareixen en construccions transitives o intransitives, i les projeccions metafòriques que fan que els verbs eixamplin els seus significats i contextos d'ús.

Ynglès exemplifica les seves hipòtesis amb profusió de dades i en moltes situacions i dominis. Una de les aplicacions més interessants té a veure amb la combinatòria de clítics. En paraules de l'autora: «en català, la posició en l'escala de la jerarquia personal s'estableix a través dels patrons combinatoris biclítics que, a través de l'ordre, assenyalen relacions d'asimetria entre la figura i el fons. La primera persona (inherentment el prototip de perceptor) és definida per l'esquema d'imatge com el prototip del fons, per la propietat d'aquest participant de centrar la perspectiva de l'escena» (p. 209). Aquest posicionament derivat del marc teòric que ha adoptat i que al llarg de l'obra ha fet evolucionar, porta Ynglès finalment a una anàlisi exhaustiva de les combinacions dels clítics acusatius i datius en català.

Però el *leit motiv* de l'obra és, com ja hem dit, l'adopció i la revisió teòrica del model d'event de Langacker per a exposar la tesi que el català ha gramaticalitzat la perspectiva interna de les escenes amb tres participants des del punt de vista del datiu. Per a assolir una descripció teòrica adequada d'aquesta proposta, Ynglès escindeix el model d'event langackerià en dos dominis relacionals: el del temps i el de l'espai. Aquesta modificació permet postular que, en el domini de l'espai, el datiu es conceptualitza com a punt referencial i més prominent. Això significa una alteració de l'ordre natural *Figura > Fons* propi dels esdeveniments de moviment amb dos participants;

així, en els esdeveniments amb tres participants, en català, l'ordre es capgira tant des del punt de vista conceptual com, en conseqüència, superficial, «evocant amb l'ordre *Posseïdor* > *Possessió* la màxima asimetria entre els [...] participants» (p. 206).

El datiu en català: una aproximació des de la lingüística cognitiva és una obra ambiciosa i teòricament densa, no sempre fàcil de seguir per qui no estigui familiaritzat amb la terminologia, els conceptes i el mètode de la Gramàtica cognitiva, però aquest handicap es resol amb un treball meticulós dels editors i amb una introducció al marc teòric clara, sintètica i ben organitzada. L'autora demostra al llarg de l'obra que coneix a fons la bibliografia de la Lingüística cognitiva, i també la de la Lingüística en general; especialment, cal destacar que quan s'oposa a la gramàtica generativa, ho fa des d'un coneixement aprofundit d'aquest corrent.

En resum, l'obra de Maria-Teresa Ynglès és una aportació important a l'estudi del datiu en català i a l'aplicació a la nostra llengua del marc teòric de la Gramàtica cognitiva de Langacker.

SALVADOR CLIMENT
Universitat Oberta de Catalunya

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BEL, A. (2002) «Les funcions sintàctiques», dins Solà *et alii* (eds.), *Gramàtica del català contemporani*, vol. 2, Barcelona, Editorial Empúries.
- JOHNSON, M. (1987) *The Body in the Mind. The body Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago, The University of Chicago Press.
- LANGACKER, R. (1987) *Foundations of cognitive Grammar Vol. 1: Theoretical Prerequisites*, Stanford, Stanford University Press.
- (1991) *Foundations of cognitive Grammar Vol. 2: Descriptive Application*, Stanford, Stanford University Press.
- TALMY, L (2000) *Toward a cognitive Semantics*, Cambridge, The MIT Press.

Lluís Payrató & Josep Maria Cots (eds.), *The Pragmatics of Catalan*, Berlin, De Gruyter, 391 pp.

Payrató i Cots han reunit en aquest volum per a De Gruyter la recerca activa en pragmàtica catalana en un sentit ampli, des dels seus aspectes més lingüístics (o gramaticals) fins a les seues imbricacions amb la sociologia del llenguatge. El conjunt dóna una idea molt adequada dels reptes, els camps de recerca, els marcs teòrics utilitzats i els avanços realitzats durant més de vint anys, si situem el congrés de l'IPrA (*International Pragmatics Association*) celebrat a Barcelona el 1990 com a data significativa, pel que va tenir d'interacció fecunda entre el marc internacional de la recerca i els investigadors del Paísos Catalans, ja actius aleshores en diferents equips de treball. Per això ara la novetat major d'aquest volum és no adreçar-se a un públic coneixedor del català, i fer-ho precisament des de la col·lecció *Mouton Series in Pragmatics*, d'ampli abast internacional, amb tot l'esforç que això suposa d'adaptació lingüística i sociocultural.

Cots i Payrató presenten el volum amb una història de la recerca en pragmàtica catalana, assenyalant els treballs iniciadors de Gemma Rigau (que també obre aquest volum) i l'expansió d'articles i estudis durant la dècada dels vuitanta i els noranta del segle passat, que va desembocar en els primers textos d'introducció a la disciplina de Bassols i Payrató, respectivament, a començaments d'aquest segle. La introducció dels editors (i la bibliografia subsegüent) resulta una eina útil per a l'estudiós que vulgui situar cronològicament i qualitativament les aportacions (tant en anglès com en català) i la diversificació progressiva del camp d'estudi. La publicació, l'any 2002, de la *Gramàtica del Català Contemporani*, dirigida pel Dr. Joan Solà, marca una altra fita en el desenvolupament dels estudis pragmàtics, atès que, com assenyalen els editors, és la primera vegada que una gramàtica catalana incorpora diferents capítols de contingut pragmàtic; i la presència consolidada d'aquests continguts s'aprecia perfectament en les referències constants al llarg del volum que ressenyem, confirmant, efectivament, la importància de la data i l'empresa.

El volum conté dotze treballs, repartits equitativament en dues seccions: la primera està dedicada a la imbricació entre gramàtica i pragmàtica, i la segona agrupa aspectes discursius, socioculturals i sociolingüístics. Al llarg de tots els treballs es fa palesa una interessant diversitat teòrica i metodològica que constitueix un dels atractius del llibre i deixa al lector una impressió molt fiable de la manera de treballar i de les diferents perspectives en actiu en els estudis de pragmàtica catalana.

La primera secció s'obre amb un capítol de Pilar Prieto i Gemma Rigau sobre la relació entre pragmàtica i prosòdia. L'anàlisi de les dades fa servir el sistema d'etiquetatge Cat_ToBi, basat en el model mètric i autosegmental, i emprat a l'*Atles interactiu de l'entonació del català* (2006-2010). Les autores presenten un esquema amb les principals configuracions prosòdiques en català central, abans d'entrar en la descripció dels contorns entonacionals d'exclamacions, preguntes i ordres. Pel que fa a les preguntes, les autores destaquen la distinció entre preguntes sí/no amb entonació final descendent (opcionalment, encapçalades amb *que*) i preguntes amb entonació final ascendent, relacionades amb la diferència entre demanar alguna cosa suposant que té un baix cost per a l'interlocutor (les primeres) o a la inversa, suposant que té un cost alt (les segones); i, en la mateixa línia, la distinció entre preguntes que expressen incredulitat (amb un rang d'entonació més elevat) i preguntes eco, que simplement volen confirmar la informació anterior. Després d'un repàs a la feina experimental realitzada sobre entonació i dialectes, el capítol aborda el tema dels significats afectius i la seua relació amb la percepció de la cortesia.

Des d'un punt de vista teòric, tant aquest primer capítol com el següent, de Maria Teresa Espinal, fan visible el *projecte cartogràfic* de Rizzi i Cinque de mitjans dels noranta sobre la projecció de la sintaxi en el sistema cognitiu-intencional. Per a l'autora, les partícules pragmàtiques són unitats lèxiques inespecificades gramaticalment que codifiquen diferents instruccions, i aquest treball s'ocupa de sis tipus de partícules: *a*) les que expressen modalitat i evidencialitat, com *bé, sí, prou, és clar, o pla* (en algunes varietats nord-orientals), que tendeixen a augmentar el grau de certesa de l'enunciat; *b*) les que expressen focus (com *només, fins i tot, o no pas*) o tòpics (com *raí*), ja familiars per als lingüistes; *c*) negacions metalingüístiques, expressades per partícules com *ca* o *i ara*, que codifiquen la negació d'una proposició a l'abast; *d*) partícules interrogatives i de confirmació (com l'inicial *que* i *eh, oi, o no*, en preguntes sí/no); *e*) partícules vocatives o exclamatives com *eh* o *ah*, que codifiquen informació personal, apel·lant a l'interlocutor o al locutor, respectivament, i *f*) les construccions amb *jo* inicial o intercalat, que representa el compromís del parlant amb l'enunciat.

El següent capítol, d'Aina Torrent, aborda el tema de les partícules pragmàtiques catalanes des del que històricament s'ha anomenat *syntaxis figurata*, amb una metodologia comparativa basada en la lingüística germànica, però també en la polifonia de Ducrot, per accedir a les funcions emotives i interactives subjacents. Torrent assenyala l'emergència de les partícules com a classe lèxica diferenciada, d'acord amb la semàntica

històrica, i es fixa en el seu caràcter modal. El repàs de partícules abraça des dels valors inferencials de *pas*, i els usos de *pla*, *rai* o el *que* interrogatiu, fins a combinacions com *per això*, en el doble valor adversatiu i avaluatiu, o *però si*, que manifesta desacord o rèplica, en un diàleg, o la transició de *ja* com a partícula inicialment temporal fins al seu valor modal (de possibilitat) o com a introducció d'un retret («Ja podries haver avisat abans», p. 98), usos, com assenyala l'autora, no recollits encara al *Diccionari de la Llengua Catalana*.

Neus Nogué signa el quart capítol d'aquesta secció, dedicat a la dixi de persona, el tema de la seua tesi doctoral. Emprant com a marc teòric ideal la noció de participant de Goffmann, i partint d'un corpus de dades ric i divers, l'estudi avança des de les formes més gramaticalitzades de dixi i els respectius desdoblaments de participació (com el *nosaltres inclusiu* i el *nosaltres exclusiu*) fins a les menys prototípiques, que combinen les estratègies indirectes amb l'atenuació de la referència, s'aprecia particularment com la complexitat augmenta quan arribem a les formes menys prototípiques de segona persona (tractaments de cortesia, o terceres persones de distància).

Precisament les estratègies d'evidència indirecta són el tema del capítol següent, de Montserrat González, que s'emmarca en l'àmplia recerca sobre evidencialitat en pragmàtica, amb imbricacions amb la dixi. L'autora se centra en el contrast entre *es veu que* + clàusula amb verb conjugat i *deu* + infinitiu, construccions que inclouen dos marcadors inferencials indirectes amb significat rellevant per a entendre l'origen de la informació, els quals es diferencien per la posició i el compromís del parlant amb l'enunciat. El primer funciona com a evidència de percepció, emprat pel parlant per presentar informació factual indirecta que es pot confirmar objectivament; el segon, en canvi, funciona com a modal epistèmic, emprat pel parlant per avaluar el contingut proposicional des de la seua posició subjectiva, una distinció que enllaça amb les relacions entre formes d'evidència directes i indirectes i modalitats epistèmiques, i la corresponent discussió teòrica, també abordada en l'estudi.

Seguidament, Maria Josep Cuenca s'ocupa de les interjeccions catalanes. A més d'un complet repertori d'interjeccions primàries i secundàries, degudament ordenades i atenent a les diferents classes lèxiques, l'autora presenta una classificació d'interjeccions partint de cinc de les funcions bàsiques de Jakobson: expressives, conatives, fàtiques, metalingüístiques i representatives, detallant en cada cas les subfuncions prominents (per exemple, per a les expressives, rebuig, lament, esforç, incredulitat, desconfiança, indiferència, descans o sorpresa) i amb una rica exemplificació a partir

del *Corpus Oral de Conversa Col·loquial* (2002). El capítol, que ha hagut d'afrontar l'important entrebanc de la traducció a l'anglès de les interjeccions, es clou amb unes observacions sobre la interferència i un exemple d'anàlisi del paper de les interjeccions en la conversació informal.

La segona secció s'obre amb la contribució de Marina Lloberes i Lluís Payrató, que aborden la coherència, definida discursivament i comunicativament en termes multimodals, amb dades del *Corpus Audiovisual Plurilingüe* (2008). El seu interès se centra en els gestos coverbals, globals i sintètics, que depenen del discurs oral, combinant teòricament l'enfocament de la lingüística cognitiva amb el de l'*aktionsart* (més específicament, el paràmetre de dinamicitat). L'estudi analitza particularment els gestos coverbals que acompanyen l'expressió d'esdeveniments i estats, gestos contemporanis que a vegades aporten informació nova (no present en el contingut semàntic de l'enunciat) o actuen com a marcadors o intensificadors del grau de pertinència comunicativa de l'enunciat. L'anàlisi mostra clarament el paper de la gestualitat en l'atribució de coherència a les expressions, i els diferents mecanismes i processos de sincronització emprats.

El capítol de Margarida Bassols s'ocupa de l'argumentació, a partir d'una sèrie de trets prominents emprats pels catalanoparlants en situacions prototípiques. L'autora tria tres casos que li ofereixen una visió de conjunt de les estratègies emprades i els actes de parla implicats: un exemple publicitari de gran valor simbòlic, un fragment d'un discurs d'un aplec per la independència i una intervenció en un debat sobre la immigració. Amb un ampli bagatge teòric, que inclou l'estudi de les fal·làcies, els esquemes argumentatius o la pragmadialèctica, l'anàlisi s'ocupa de la persuasió publicitària i mediàtica, de la gestió de les emocions en l'argumentació, o dels passos argumentatius en la discussió crítica. Les conclusions assenyalen el fet que darrere de les dificultats per a entendre discussions o debats segurament hi ha premisses i assumpcions que no necessàriament són compartides per tothom, tot i que el conjunt de regles o estratègies argumentatives ho siguin.

Hortènsia Curell, per la seua banda, revisa els principals estudis sobre cortesia i actes que amenacen la imatge, per centrar-se de seguida en la descripció de les disculpes, les demandes i les queixes. L'estudi avança a partir de les diferents estratègies emprades i de la interessant combinatòria que s'hi presenta, al costat de les opcions d'intensificació o mitigació característiques. En les disculpes, destaquen la presència d'IFIDs (*illocutionary force indicating devices*), les estratègies per a acceptar o eludir la

responsabilitat, i els compromisos relatius sobre reparacions futures. En les demandes, predomina un acte central (amb diferents suports) que pot presentar-se (almenys) sota tres graus de mitigació (i.e. allunyament de l'estil directe). En les queixes, la gradació pertinent s'estableix des del llindar inferior al retret, fins l'avís o l'amenaça indirecta.

El capítol de Vicent Salvador explora les implicacions de l'ús figuratiu en la pragmàtica cognitiva i en l'anàlisi del discurs. Després de repassar els principals estudis sobre projecció metafòrica en la cognició, l'autor analitza el canvi diacrònic causat per processos metafòrics, processos gramaticals tan importants com la nominalització semàntica, o el paper de la metonímia en discursos tant col·loquials com literaris. Des del punt de vista teòric, l'estudi comporta tant una incursió en la pragmàtica històrica, com un compromís amb la pragmaestilística com a mitjà per a analitzar el discurs, els eufemismes, els tabús o les hiperlexicalitzacions. Elevant-nos al nivell dels gèneres de discurs, descobrim el paper connectiu de la fraseologia: el conjunt d'estratègies metafòriques, específiques o disperses, que situen el contingut d'un text (per ex. *geometria variable, ficar cullerada, o jugar al bo i al dolent*), permetent accedir a les relacions semàntiques internes.

Luci Nussbaum i Josep Maria Cots aborden la interacció lingüística a les classes, enllaçant amb tres importants temes: l'adquisició lingüística, el multilingüisme, i la imbricació entre pràctiques i usos institucionals. Amb el suport d'un projecte de recerca consolidat sobre escolarització en contextos d'alta població d'origen immigrant, que té com a objectius l'anàlisi de les habilitats comunicatives multilingües (en castellà, català i anglès), i l'estudi de la reformulació de la identitat dels parlants atenent a la percepció de les demandes institucionals i contextuals, els autors se centren en la manera com la interacció, a través del canvi de codi lingüístic, vehicula valors, representacions, ideologies i categoritzacions sociolingüístiques, en la línia oberta per Gumperz o Auer. L'estudi s'ocupa de microestratègies pragmlingüístiques en l'organització de l'activitat a l'aula, del paper del canvi de codi per a assenyalar marcs d'activitats distints o, alternativament, per a manifestar les preferències dels parlants o dels interlocutors. L'aprenentatge de les llengües, i el seu ús respectiu, és ací examinat en els detalls de la conversació a l'aula, per a esbrinar com els requeriments institucionals en general són interpretats i negociats pels parlants en situacions educatives concretes.

El darrer capítol del conjunt, signat per Joan Pujolar, aborda la manera com els parlants catalans, bilingües, gestionen en la vida de cada dia els usos del català i del castellà, en el marc d'un plantejament de més abast sobre les tries de llengües i

les posicions socials dels usuaris. L'estudi s'obre amb una perspectiva històrica i de conjunt sobre el català i el castellà, abans d'entrar en l'anàlisi de sis exemples que contenen significatius canvis de codis o presenten posicions il·luminadores sobre la percepció de les tries lingüístiques i les fronteres identitàries. El que emergeix, de la mà d'analistes com Woolard o Bourdieu, és com el canvi de llengua s'entrellaça amb els significats socials i les actituds dels parlants, mantingudes en la interacció. Les condicions pragmàtiques del canvi de llengua reflecteixen i potencialment reconfiguren la posició dels parlants davant el *mercat bilingüe català*, conformat per la pròpia història sociolingüística de la comunitat.

En resum, estem davant de dotze treballs molt ben presentats i ordenats, des de la prosòdia i la gramàtica, fins l'estilística, l'etnografia i la sociolingüística, passant per la multimodalitat i l'argumentació. El conjunt revela una riquesa teòrica i metodològica que l'estudiós farà bé d'aprofitar si vol pujar al tren de tot aquest camp transversal de la pragmàtica i l'anàlisi del discurs que tan rigorosament s'ha desenvolupat als Països Catalans durant el tombant de segle.

AMADEU VIANA
Universitat de Lleida